DOI No: <http://dx.doi.org/10.29228/Joh.47701>

Authenticity process is conducted by

Makale Türü: Araştırma makalesi
Geliş Tarihi: 18-11-2020
Kabul Tarihi: 16-12-2020
On-line Yayın: 25-02-2021

Article Type: Research article
Submitted: 18-11-2020
Accepted: 16-12-2020
Published Online: 25-02-2021

Atıf Bilgisi / Reference Information

Kırmit, Ö. F. (2021). 1923-1960 Yılları Arasında Okutulan Lise Tarih Ders Kitaplarında Hz. Muhammed Dönemi. *Journal of History School*, 50, 226-261.

1923-1960 YILLARI ARASINDA OKUTULAN LİSE TARİH DERS KİTAPLARINDA HZ. MUHAMMED DÖNEMİ¹

Ömer Faruk KIRMIT²

Öz

Ders kitapları, öğrencilere içinde yaşadıkları milletin, maddi-manevi her türlü değerlerinin verilip, benimsenmesini sağlayan en önemli vasıtalarından birisidir. Bunun haricinde öğrencilerin temel çalışma kaynağı olmuş ve hatta öğretmenlerin öğrencilerine neler öğreteceğinin belirlenmesini sağlamışlardır. Bütün dünyada 19. yüzyıldan itibaren tarihe önem verilmesiyle önemli bir bilim olmuştur. Ulus devletlerin eğitim-öğretim sürecinde tarih ders kitapları ayrı bir konumda tutulmuştur. Çünkü tarih ders kitapları bir ulusa geçmişini öğretmenin yanı sıra, istenilen duygu ve düşüncenin oluşmasında mühim bir araç olarak görülmüştür. Bu çalışma ders kitaplarında Hz. Muhammed'in çocukluğundan özellikle Peygamberlik verilmesinden sonra olan yaşamını araştırmaktadır. Ders kitapları anlatım içerisinde 1923-1930 arası, Atatürk, İnönü ve Demokrat Parti dönemleri olarak, 4 kısma ayrılarak anlatılmıştır. Bu 4 dönemde bazı ders kitaplarında ve anlatım şekillerinde İslam Tarihi kaynaklarıyla uyumayan ifadeler yer verilmiştir. Bunun yanında İslam terminolojisinde geçmeyen ifadeler, oryantalizm gibi yabancı unsurlardan etkilenecek geliştirilen anlatım tarzı da yer yer ders kitaplarına etki etmiştir. Bu makalede amaç; örgün eğitim sisteminde 1923-1960 yılları arasında liselerde tarih ders kitapları içerisinde Hz. Muhammed döneminin öğrencilere nasıl anlatıldığını göstermek ve ders kitaplarının İslam Tarihi anlatımına ne kadar uygun olduklarını tespit, tahlil ve tenkit ederek, dönemle alakalı bir çıkarımda bulunabilmektir.

¹Bu makale Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü tarafından kabul edilen "Lise Tarih Ders Kitaplarında İslam Tarihi Konu Anlatımı (1923-1960)" adlı doktora tezinden üretilmiştir.

²Dr., kirm1989@hotmail.com , Orcid: 0000-0003-1219-2647.

1923-1960 Yılları Arasında Okutulan Lise Tarih Ders Kitaplarında Hz. Muhammed...

Anahtar Kelimeler: Din Eğitimi, Tarih Ders Kitapları, Hz. Muhammed, Vahiy, Bedir Savaşı, Atatürk, İnönü, Demokrat Parti.

Hız Muhammed Period in High School History Textbooks Instructed Between 1923-1960

Abstract

Textbooks are one of the most important means of giving and adopting all kinds of material and spiritual values of the nation they live in. Apart from this, they have been the main source of study for students and even determined what teachers will teach their students. With the emphasis on history since the 19th century all over the world, history has become an important branch of science. In the education process of nation states, history textbooks were kept in a separate position. Because, history textbooks are seen as an important tool in the formation of the desired emotion and thought as well as teaching a nation its past. In this study textbooks, he investigates the life of Hz. Muhammad from his childhood, especially after his Prophethood. The textbooks are divided into 4 parts as the periods of Atatürk, İnönü and the Democrat Party between 1923-1930. In these four semesters, some textbooks and expressions incompatible with Islamic History sources were used. In addition, the expressions that are not mentioned in Islamic terminology and the style of expression developed by being influenced by foreign elements such as orientalism also affected the textbooks. The purpose of this article is; in the formal education system, between the years 1923-1960, the aim of this course is to show students how the period of Hz. Muhammad was told to students and to be able to make an inference about the period by determining, analyzing and criticizing how the textbooks are suitable for the narration of Islamic History. The subject was examined under the high school history textbooks of four semesters and explained as a whole. The periods examined: The period between 1923-1930, Atatürk, İnönü and the Democrat Party periods.

Keywords: Religious Education, History Textbook, Hz. Muhammed, Battle of Bedir, Atatürk, İnönü, Demokrat Parti.

GİRİŞ

Allah tarafından, tarih içerisinde çeşitli dönemlerde insanları yanlış yoldan döndürmek ve doğru yola sevk etmek için Peygamberler gönderilmiştir. İlk insan Hz. Adem ile başlayan Peygamberler tarihi, son Peygamber olan Hz. Muhammed ile sona ermiştir.³ Allah'ın Peygamber olarak seçtiği kişiler, toplum içinde tanınan ve iyi özellikleri haiz olan kişiler olmuştur. Hz. Muhammed, Peygamber olmadan önce çocukluğunu ve yetişkinlik dönemini kendi toplumu olan

³ Yusuf Şevki Yavuz, "Peygamber", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, Cilt 34, İstanbul, 2007, s. 257-260.

Arapların arasında yaşayarak geçirmiştir. Hz. Muhammed'e Peygamberlik verilmeden önce içinde yaşadığı toplum, çocukluğundan itibaren O'nda geleceğin Peygamberi olarak herhangi bir farklı özellik görmemiştir.⁴ Hz. Muhammed'in vefatından günümüze kadar gelen süreçte, insanların algısında Peygamber ile ilgili olarak farklı tasavvurlar oluşmuştur. Bu algı içerisinde olağanüstü ve yüceltilen bir peygamber imgesi olduğu gibi O'nu önemsizleştirerek basite indirgemeye çalışan bir anlayış da oluşmuştur. Yer yer de O'nun hakkında birtakım hatalı söylem ve düşünceler ortaya atılmıştır.⁵

Nitekim Hz. Muhammed, İslâm tarihi anlatımında, öncelikle Peygamber olduğu için hayatı en çok konu edinilen kişidir. O'nun hayatını konu edinen eserlere genel olarak bakıldığında zaman, bunlar arasında aşırıya giden olduğu gibi beşer üstü bir Peygamber algısı oluşturulmaya da çalışılmıştır. Özellikle bu yolu benimseyen eserlerde bilinçli/bilinçsiz bir şekilde Hz. Muhammed'in Peygamber olması vahiy gelmesiyle değil de çocukluk ve gençlik dönemlerinde geçmiş olan veya geçmiş gibi anlatılan bir takım uydurulmuş rivayetlerle başlatılmıştır.⁶ Bu yüzden, bunları önlemek ve doğru bir İslam Tarihi anlatımı yapmak için Cumhuriyet dönemi ile birlikte, ders kitapları yeni bir ifade tarzıyla yazılmaya başlanmıştır. Burada, Hz. Muhammed'in, daha çok karakteri ve ahlaki nitelikleri ön plana çıkarılarak, hurafelerden uzak, gerçek ve rasyonel bir Peygamber algısı ortaya koymaları istenmiştir.⁷ İslam inancına göre peygamberler, insanlar arasından seçilmiş ve sonuçta beşerdir. Hz. Muhammed insanlara beşer yönü ile örnek olmuştur. Nitekim Kur'an-ı Kerim'de bile O'nun Peygamberliğinin yanında beşer⁸ olduğu vurgulanmıştır. İncelemiş olduğumuz lise tarih ders kitaplarında da Hz. Muhammed'in beşer olduğu gerçeği göz önünde tutularak, sık sık beşer tarafına atıflar yapılmıştır.

1. Lise Tarih Ders Kitaplarında Peygamber için Hazret Hitabının Yazılıp/Yazılmaması Meselesi

⁴ İhsan Arslan, "Kur'an-ı Kerim'e Göre Hz. Peygamber'in Beşeri Özellikleri", *Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 6/11, 2017, s. 55-56.

⁵ Mustafa Ünverdi, "Hz. Peygamber'in Ayrıcalıklı Yönlerinin Tevarüs Etmesinin İmkânı (İsmet Sıfatı Örneği)", *Kelam Araştırmaları* 13/1, 2015, s. 374.

⁶ Bünyamin Erul, *Siret Tetkikleri*, Otto Yayınları, Ankara 2013, s. 48.

⁷ *İlk Mektepler Müfredat Programı*, TC. Maarif Vekâleti Yayın Müdürlüğü Arşivi Kütüphanesi, İstanbul 1927, s. 45,46.

⁸ Kur'an-ı Kerim'de Hz. Muhammed'in beşer olduğunu vurgulayan bazı ayetler şunlardır: İsrâ Suresi 93. ayet, Kehf Suresi 110. ayet, Fussilet Suresi 6. ayet, Enbiyâ Suresi 34. ayet, Âl-i İmrân Suresi 144. ayet Bkz: *Kur'an-ı Kerim Meali*, Hazırlayanlar: Doç. Dr. Halil Altuntaş-Dr. Muzaffer Şahin, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları Ankara, 2011.

İncelemiş olduğumuz 1923-1960 yılları arasında okutulan lise tarih ders kitaplarının bazılarında, Hz. Muhammed'den bahsederken, saygı ve büyüklük manasına gelen Hazret hitabını kullanmadıkları görülmektedir. Yazarlar, sadece Muhammed diye hitap ederek, O'nun Peygamberlik vasfından çok beşer tarafına vurgu yapmışlardır. 1923-1930 arası okutulan Ali Reşat ile Ali Seydi'nin müşterek yazmış oldukları Tarih-i Umumi adlı ders kitabında, Hz. Muhammed'i taltif eden 'Cenab-ı Muhammed'in Nebiyyi, Hatemü'l Enbiya, Fahri Kâinat, Hazret-i Resul-u Ekrem, Aleyhü's Salat' gibi hitap şekillerinin çokça kullanıldığı görülmektedir.⁹ Fakat yine aynı dönemde 1923-1930 arası okutulan Emin Ali ve Tarih II. Kitap'ta ise Peygamber, tamamen Muhammed hitabıyla anlatılmıştır. Hiçbir tazim veya ululama hitabı kullanılmamıştır. Atatürk döneminde 1931 yılında ilk resmi tarih ders kitapları hazırlanmış, yeni kurulmuş olan devletin ideolojisi tam olarak İslam Tarihi anlatımına da yansıtılmıştır. Ayrıca bu ders kitaplarında yoğun olarak ders kitaplarını şekillendiren Türk Tarihi Tezi etkileri görülmektedir. 1930'lardan sonra yazılan ders kitapları içerisinde Muhammed hitap şekli ilk olarak Atatürk döneminde okutulan Tarih II Ortazamanlar Tarihi adlı ders kitabında görülmektedir. Bu ders kitabının tamamında, Peygamber Muhammed hitabı ile anlatılmıştır.¹⁰ Yine bu dönemde yazılan ve okutulan Türk Tarihin Ana Hatları-Methal-de ise Hz. Muhammed'den, Peygamber veya Peygamber Muhammed hitabıyla bahsedilmiştir.¹¹ Türk Tarihin Ana Hatları-Methal adlı ders kitabı hakkında şunu söylemeden geçmek eksiklik olacaktır. Bu ders kitabı Türkler hakkında genel bilgi verme mahiyetinde yazılmış ve diğer ders kitapları gibi İslam Tarihi konuları anlatılmamıştır. Sadece burada Türk-Arap ilişkilerine değinirken Peygamberden bahsedilmiştir. 80 sayfaya yakın olan eserde toplam üç yerde İslam Peygamberinin ismi anılmıştır.

Tarih II Ortazamanlar Tarihi ve Türk Tarihin Ana Hatları-Methal adlı ders kitaplarında sadece Hz. Muhammed için değil diğer Peygamberler için de Hazret hitabının kullanılmadığı görülmektedir. Tarih II'de Hz. İsa'dan İsa diye¹² Hz. Musa'dan Musa diye¹³ Hz. İbrahim'den İbrahim diye¹⁴ bahsedilmiştir. Türk Tarihinin Ana Hatları-Medhal-de Hz. Muhammed'den Peygamber olarak bahsedilmesine rağmen, Hz. İsa ve Hz. Musa için Hazret ifadesi kullanılmayarak sadece ismiyle hitap edilmiştir.¹⁵ Hatta İnönü dönemi Köy Enstitülerinde okutulan Unat-Su, Hz. Muhammed için bazen Hazret bazen Peygamber hitabını

⁹ Ali Reşat-Ali Seydi, *age*, s. 1-13.

¹⁰ *Tarih II*, s. 89-113.

¹¹ *Türk Tarihin Ana Hatları-Methal-*, s. 64.

¹² *Tarih II*, s. 4, 5, 6, 41, 42, 86, 91, 92, 150, 229, 339.

¹³ *Tarih II*, s. 80, 84, 91, 92, 161.

¹⁴ *Tarih II*, s. 84, 85, 86, 92.

¹⁵ *Türk Tarihinin Ana Hatları -Medhal-*, s.61.

kullansa da Hz. Musa'dan Musa hitabıyla bahsetmiştir.¹⁶ Bu durum bize, ders kitapları yazarlarının bir ön yargılarının olmadığını diğer Peygamberler için de aynı şekilde bir anlatım yaptıklarını göstermektedir. Böylelikle yazarların İslam tarihi anlatımına aynı bakmamaları önyargıdan değil olaylara eleştirel bakmaktan ve yorum farklılıklarından kaynaklandığı söylenebilir.

'Hazret' hitabının/ifadesinin/kelimesinin sözlük anlamı; yakınında, yanında olmak, önünde bulunmak, ilahi bir hakikatin ve bunun alemdeki tecellileri anlamında kullanılan bir tasavvuf terimidir.¹⁷ Hazret hitabının sadece bir değil birçok kullanım şekilleri vardır. 1. Kutsal sayılan varlıkların başına getirilir. Saygı duyduğunu işaret eder: Hz. Muhammed, Hz. İsa... 2. Büyük bir kişiden bahsederken ismi anılmadan isim gibi kullanılır: Hazret, seni dün gece rüyasında görmüş... 3. Kullanıldığı yere ve kişiye göre alaycı bir küçümseme ifade eder: Hazret, gene nutuk atıyor... 4. Eskiden bilhassa Allah için, katında, huzurunda, nezdinde anlamında kullanılan kelime zamanla saygı gösterilme şeklinde kullanılır olmuştur. Aslında hazretin gerçek kullanımı budur: Ta ki hazrette ola yüzünüz ak... 5. Hazretleri şekilde kullanımı vardır. İsim ve unvanların sonuna getirilir ve saygı duyduğunu belirtmek için kullanılır: Gazi hazretleri, paşa hazretleri...¹⁸

İnönü döneminde okutulan Tarih Hulasa El Kitabı Lise ve Orta II ders kitabında Peygamber Hz. Muhammed hitabı ile anlatılmıştır. Aynı dönemde ders kitabı olarak okutulan Mansel/Baysun/Karal'ın müşterek yazmış oldukları ders kitabında ise 'Hazreti Muhammed Devri Müslümanlık' başlığı koyulmasına rağmen, konu içerisinde tamamen Hz. Muhammed diye değil Peygamber hitap şekliyle bahsedilmiştir.¹⁹ İnönü döneminde Köy Enstitülerinde okutulan Danışman-Akın, Muhammed hitabını kullanmışlar ve bazen de Peygamber olarak yazmışlardır.²⁰ Aynı dönemde Köy Enstitülerinde okutulan Unat-Su ise Hz. Muhammed'in Hayatı başlığını koymalarına rağmen, bazen Hz. Muhammed bazen de Muhammed hitabıyla anlatım yapmışlardır.²¹

DP döneminde okutulan ders kitaplarında ise bazı yazarlar Muhammed, bazıları ise Hz. Muhammed hitabını kullanarak yazmayı tercih etmişlerdir. Atsız-

¹⁶ Unat-Su, *age.*, s. 38.

¹⁷ Mehmet Demirci, "Hazret", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, Cilt 17, İstanbul 1998, s. 146,147.

¹⁸ Hazret kelimesinin anlamı için Bkz: <http://www.lugatim.com/s/hazret> (Erişim Tarihi: 05.03.2020, Saat 09.50)

¹⁹ Mansel ve diğerleri, *age.*, s. 29-32.

²⁰ Zuhuri Danışman-Himmet Akın, *Tarih Dersleri II*, Kanaat Kitabevi, İstanbul 1947-1948, s. 5,6.

²¹ Unat-Su, *age.*, s. 39-42.

Orman²² bazen Muhammed bazen de Hz. Muhammed hitabıyla anlatım yapmışlardır. İnal-Ormancı, Hz. Muhammed'in Hayatı başlığını koymalarına rağmen, konu içinde Hazret hitabı hiç kullanmamışlar ve Muhammed veya Peygamber şeklinde hitap etmişlerdir.²³ Akşit ve Oktay, yazmış olduğu ders kitabında, Hz. Muhammed veya Peygamber hitabını kullanmışlardır.²⁴

Türkiye'de ders kitapları üzerinde yaptığı doktora tezi ile tanınan Fransız Etienne Copeaux, Hazret sözcüğünün çeşitli anlamları olmasına rağmen, ders kitaplarında sadece dinsel bir saygı işareti olarak kullanılarak, dinsel anlamla sınırlandırılmıştır. Bu kullanım şekli Müslümanların günlük dilde konuştukları dini şahsiyetleri sadece isimleri ile ifade etmeyip, Hazreti Muhammed demeleriyle de çakışmaktadır. Demek ki hazret sözcüğü ile konuşmak, kişinin kendisinin Müslüman olduğunu belirtmek haline dönüşmüştür. Copeaux, dini kişilere hitap edilirken hazret sözcüğü unutulursa inançtan uzaklaşmış olur, ama her dini kişinin adından önce Aleyhü's-selam gibi bayağı ululama deyişleri eklemekle de daha ateşli bir Müslüman olarak gözükebilir demiştir.²⁵ Copeaux, Cumhuriyet döneminde yazılan ders kitapları içerisinde Muhammed hitap şeklinin, ilk defa 1945'ten sonra yazılan bazı ders kitaplarında terk edilerek, Hazret hitabının kullanıldığını söylemektedir.²⁶ Copeaux'un bu iddiası doğru değildir. Tespitlerimize göre, İnönü döneminde 1941-1942 eğitim-öğretim döneminde ders kitabı olarak okutulan 'Tarih Hulasa El Kitabı Lise ve Orta II' de ilk defa Hazret hitabı kullanıldığı görülmektedir.²⁷

İncelenen ders kitaplarında Hz. Muhammed'den bahsederken herhangi bir tazim ifadesi kullanmayan yazarların, herkesin inancının aynı olmadığını göz önünde bulundurarak bir anlatım yapmaya çalıştıkları görülmektedir. Fakat yazarlar böyle bir yaklaşım ortaya koysalar bile daha sonraki anlatımlarında, devlet adına tek bir dini öne çıkaran anlatımlar yapmaktan, kendilerini kurtaramamışlardır. Herkesin inancını ortak kabul eden bir anlatımla ders kitaplarını yazmışlardır.

Cumhuriyet döneminde 1931 yılında yazılan ve devletin resmi ideolojisini tam olarak yansıtan, Hz. Muhammed'in daha çok beşeri yönünü ön plana çıkaran anlatımların ilk örneği Atatürk döneminde Türk Tarih Tezi esaslı

²² Atsız-Oran, *age*, s. 39-42.

²³ İnal-Ormancı, *age*, s. 38-42.

²⁴ *Tarih Hulasa El Kitabı Lise ve Orta II*, 36-43; Akşit-Oktay, *age*, s. 54.

²⁵ Etienne Copeaux, *Tarih Ders Kitaplarında (1931-1993) Türk Tarih Tezinden Türk-İslam Sentezine*, (Çev. Ali Berkay), İletişim Yayınları, İstanbul 2016, s. 280,281.

²⁶ Copeaux, *age*, s. 281.

²⁷ *Tarih Hulasa El Kitabı Lise ve Orta II*, Muallim Ahmet Halit Kitapevi İstanbul, 1941-1942, s. 36-43.

yazılan ‘Tarih II Ortazamanlar’ adlı ders kitabında görülmektedir. Bu ders kitabında, Hz. Muhammed, insanüstü birisi olarak değil de daha çok beşeri ve ahlaki vasıfları ön plana çıkarılarak anlatılmıştır. Bununla birlikte, daha önceki ders kitaplarında ve hatta sonraki ders kitaplarında bile rastlanmayan ifadeler ile Hz. Muhammed’e bazı sıfatlar yüklenmiştir. Bu ders kitabında Hz. Muhammed’in, “*müteşebbis, yenilikçi, terakkiperver ve daima tekâmüle yürüten*” bir insan olduğu vurgulanmıştır.²⁸ Peygambere yüklenen bu sıfatların, özenle ve bilinçli bir şekilde seçilerek kullanıldığı söylenebilir. “*Müteşebbis, yenilikçi, terakkiperver*” gibi kelimeler aynı zamanda yeni kurulan Cumhuriyetin ideolojisine ve fikri yapısına uygun kelimelerdir. Öğrencilerin zihninde İslam Tarihi ile Cumhuriyet değerlerinin örtüştürülmeye çalışıldığı görülmektedir.

2. Lise Tarih Ders Kitaplarında Hz. Muhammed’in Hayatı ve Hz. Muhammed’e Peygamberlik Verilmesi: Vahiy

1923-1960 yılları arasında okutulan lise tarih ders kitaplarında Hz. Muhammed Dönemi, ‘Hz. Muhammed’in Hayatı’ vb. gibi konu başlığı altında anlatılmıştır. Bu başlık adı altında ilk önce Hz. Muhammed’in doğumu, çocukluk çağı, gençlik yılları ve Hz. Hatice ile evliliğiyle ilgili açıklamalar yapılmıştır. Yapılan bu açıklamalar hemen hemen bütün ders kitaplarında aynı veya benzerdir. Bazı istisnalar dışında, farklı bir yaklaşım veya yeni yorumlar yoktur. Hz. Muhammed konusu anlatılmaya başlandığı zaman, Peygamber olmasına geçmeden, Peygamberlik öncesi hayatı hakkında bilgi verilmiştir.

Genel bir bilgi vermek mahiyetinde olan bu anlatımlarda; Hz. Muhammed’in 570’de Mekke’de doğduğu, babasının Kureyş’in en ileri gelen kabilelerinden birisi olan Haşim oğullarından Abdu’l-Muttalib’in oğlu Abdullah, annesinin Amine olduğu bilgileri yer almıştır. Arap ve Kureyş adetlerine göre bir bebek dünyaya geldiği zaman, ailesinin maddi durumu iyiye sütünneye verilirdi. Hz. Muhammed’de Halime adında bir sütünneye verilmiş ve beş yaşına kadar bu kadının ait olduğu kabilesinin içinde yaşamıştır. Hz. Muhammed henüz doğmadan önce babası Abdullah vefat etmiş, altı yaşında iken de annesi vefat etmiş olduğu için, O’nu dedesi Abdü’l-Muttalip himaye etmiştir. Dedesinin de vefatından sonra en büyük amcası Ebu Talip, O’nu yanına almış, büyüttmüş ve her zaman koruyup kollamıştır. Hz. Muhammed çocukluk ve gençlik çağlarının

²⁸ *Tarih II*, s.118. (Biz, İslam Peygamberinden bahsederken Hazret hitabını kullanarak yazmayı tercih ettik. İncelediğimiz ders kitapları içerisinde, metinlere direk atıf yaptığımız zaman değiştirmeden ve olduğu gibi aktardık.)

bir kısmında Mekke’de çobanlık yapmış ve ara sıra da amcası Ebu Talip ile ticaret kervanlarıyla Yemen’e ve Suriye’ye gitmiştir.²⁹

Gerek Hz. Muhammed Dönemi gerekse de İslam tarihi anlatımında olsun, konular arasında bir bütünlük oluşturma, neden-sonuç ilişkisi kurup olayları doğru değerlendirmek için, önemli bir olayın gününü, ayını ve yılını bilmek gereklidir. İslam tarihçilerinin genel görüşüne göre Hz. Muhammed’in doğum tarihi M.S. 571³⁰ yılı olarak kabul edilmesine rağmen, Atatürk ve DP döneminde okutulan ders kitaplarında 571 olarak değil 570 olarak yazılmıştır. Sadece İnönü döneminde okutulan Taner³¹ ve Unat-Su³² 571 olarak yazmıştır.

İncelenen bütün ders kitaplarında, Kureyş adeti olduğu için yeni doğan bebeklerin sütanneye verildiğinden ve Hz. Muhammed’in de Halime adında bir sütanneye verildiği belirtilmiştir.³³ Oktay, İnönü döneminde Köy Enstitülerinde okutulan ortaokullar için yazdığı ‘Tarih II Ortaçağ’ adlı ders kitabında, sütanne konusuna değinmemesine rağmen, DP döneminde yazdığı ‘Lise Tarih II’de Hz. Muhammed’in sütanneye verildiği konusuna değinmiştir.³⁴ DP döneminde okutulan İnal-Ormancı, çocukların niçin sütanneye verildiği hakkında, diğer ders kitaplarının bahsetmediği bir nedeni de eklemiş ve çocukların hakiki Hicaz Arapçasını öğrenmeleri için bu yola tevessül edildiğini belirtmiştir.³⁵ İnönü döneminde okutulan Tarih Hulasa El Kitabı, bu olaya değinmiş fakat sütanne olarak değil sütnine olarak anlatmıştır.³⁶ İslam Tarihinin kaynaklarında bu ifade sütanne olarak geçmektedir.³⁷ Sütnine ifadesinin kullanılmasının yanlış bir ifade olduğu söylenebilir.

1923-1960 arasında okutulan bütün ders kitaplarında Hz. Muhammed’in annesinin ismi Amine olarak yazılmasına rağmen sadece 1923-1930 yılları arasında okutulan Emin Ali, ders kitabında bu ismi Emine olarak yazmıştır.³⁸ Arapça Hz. Peygamber’in annesi Amine (أَمِنَةُ) böyle yazılırken³⁹, Emine ise

²⁹ *Tarih II*, s.88-90; Mansel ve diğerleri, *age*, s. 29; Unat-Su, *age*, s. 39; Akşit, *age*, s. 46; İnal-Ormancı, *age*, s. 47.

³⁰ Mustafa Fayda, “*Muhammed*”, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, Cilt 30, İstanbul, 2005, s. 409.

³¹ Taner, *age*, s. 42.

³² Unat-Su, *age*, s. 39.

³³ Oktay, *Tarih Lise II*, 54; Unat-Su, *age*, s. 39.

³⁴ Oktay, *Tarih II Ortaçağ*, s. 41.

³⁵ İnal-Ormancı, *age*, s. 48.

³⁶ *Tarih Hulasa El Kitabı*, s. 36.

³⁷ Asri Çubukçu, “*Halîme*”, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, Cilt 15, İstanbul, 1997, s. 338.

³⁸ Emin Ali, *age*, s. 33.

³⁹ Bekir Topaloğlu, “*Âmine*”, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, Cilt 3, İstanbul, 1993, s. 63.

Arapçadaki Amine kelimesinin Türkçeleştirilmiş şeklidir. Ders kitabının basım yılının (1929), Latin alfabesinin kabul edilişinden bir yıl sonra olduğu göz önünde bulundurulursa, Türkçede ki söylenişi gibi yazılmış olduğu söylenebilir. Bu isim ya da matbaada yanlış basılmıştır.

İncelenen ders kitaplarında, Hz. Muhammed doğmadan önce babası, 6 yaşındayken de annesinin vefat ettiği yazılmıştır. Babası vefat edene yetim annesi vefat edene öksüz denilmesine rağmen, bu durum ders kitaplarında Hz. Muhammed'in hem öksüz hem yetim kaldığı şeklinde belirtilerek öncelik sonralık sırası göz ardı edilmiştir. Hz. Muhammed, önce yetim sonra öksüz kalmıştır.

1923-1930 yılları arasında yazılan ve Cumhuriyetin ilk dönemlerinde de okutulan ders kitaplarının, Hz. Muhammed hakkında mucizeler ve rivayetleri daha sık kullandıkları görülmüştür. 1930'lardan sonra yazılan ders kitaplarında bu tür anlatımlar eskiye nazaran çok azdır. Bu duruma örnek vermek gerekirse ders kitaplarının bazılarında Hz. Muhammed'in Peygamber olmadan önce çocukken başından geçen şu rivayetten bahsedilmiştir: Hz. Muhammed küçükken amcası Ebu Talip'le beraber bir kervanla, ticaret yapmak maksadıyla Şam'a gitmiştir. Şam yolu üzerinde yaşayan münzevi bir rahip onları uzaktan görmüş ve yemeğe davet etmiştir. Rahip, Hz. Muhammed'in ileride Peygamber olacağını anlamış ve amcası Ebu Talip'e, O'nu yanına alarak hemen Mekke'ye dönmesini tavsiye etmiştir.⁴⁰ Bu rivayet, Atatürk döneminde okutulan Tarih II ders kitabı haricinde bütün dönemlerde yazılmıştır. 1923-1930 arasında okutulan Emin Ali ve Ali Reşad-Ali Seydi, İnönü döneminde okutulan Tarih Hulasa El Kitabı ve DP döneminde okutulan Emin Oktay bu rivayetten bahsetmiştir. Fakat İslam tarihçilerine göre bu olayın gerçek olup olmadığı şüphelidir.⁴¹ Bu rivayeti ders kitabına alan yazarlar, Hz. Muhammed'in nübüvvetini çocukluk çağına kadar uzatma isteği ile konuya eklemek istedikleri söylenilebilir. Bunun yanında yazarların, burada nakilci bir yol izleyerek rivayet hakkında tenkit yapmadıkları da görülmektedir. Yazarların öğretici İslam Tarihi anlatımı yolunu seçmiş olduklarını söylemek mümkündür. Fakat anlatılan bu harikulâde olay Hz. Muhammed'in büyüklüğüne ve şanına bir katkıda bulunmaz aksine sadece O'nu efsaneleştirir.

İnönü döneminde okutulan Tarih Hulasa El Kitabı'nda, diğer ders kitaplarının rahip Bahira diye bahsettiği bu isimden, Buhayra diye bahsetmiştir. Buhayra'nın lakabı olduğu ve gerçek isminin Corciş olduğu belirtilmiştir.⁴²

⁴⁰ Ali Reşad-Ali Seydi, *age*, s. 5; Emin Ali, *age*, s. 33; *Tarih Hulasa El Kitabı*, s. 36,37.

⁴¹ Bahira olayı için Bkz: Mustafa Fayda, "*Bahira*", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, Cilt 4, İstanbul, 1991, s. 486,487.

⁴² *Tarih Hulasa El Kitabı*, s. 36;

Yazarın Buhayra diye belirttiği rahip İslam Tarihi kaynaklarında Bahîrâ olarak geçmektedir. Adı da yazarın dediği gibi Corciş değil Sergius'tur.⁴³

Hz. Muhammed, iş hayatında sergilediği doğruluk, nezaket ve terbiyesiyle Kureyş'lilere kendisini sevdirmiştir. Kureyş'liler O'na "Emin" lakabını vermiştir. Emin lakabı, Hz. Muhammed'e Peygamberlik verilmeden önce, Kureyşliler tarafından verilmiş bir sıfattır. Yalan söylemeyen, sözünde duran ve güvenilir gibi anlamlara gelmektedir.⁴⁴ Burada şu konuya dikkat çekmek gerekmektedir. Atatürk ve İnönü döneminde okutulan lise tarih ders kitaplarında, İslam öncesi Arap toplumunun, Hz. Muhammed'e vermiş olduğu emin lakabına değinilmediği görülmektedir. DP döneminde okutulmuş olan bütün ders kitaplarında ise emin lakabına konu içerisinde yer verilmiş, bu lakabın anlamından ve neden verildiğinden bahsedildiği görülmektedir.⁴⁵ Hz. Muhammed'in bu kişilik özelliğini ön plan çıkaran yazarların, öğrencilere O'nu örnek alıp yalan söylememeleri ve kendilerinin de güvenilir bir insan olmaları gerektiğini vurgulamaya çalıştıkları söylenebilir.

Hz. Muhammed, yaşadığı toplum içinde saygı duyulan bir kişidir. Hz. Muhammed, o dönem Mekke'nin en zenginlerinden olan Hz. Hatice ile iş ortaklığı yapmış ve ticaret işlerinde gösterdiği başarı sonucunda Hz. Hatice'nin teveccühünü kazanmıştır. Hz. Muhammed, bir müddet sonra Hz. Hatice ile evlenmiştir.⁴⁶ İncelenen ders kitaplarında da Hz. Muhammed'in Hz. Hatice ile yapmış olduğu evliliğe değinilmiş ve daha çok Hz. Hatice'nin zengin ve ticaret yapan bir kadın olduğu vurgulanılmıştır.⁴⁷

1923-1960 yılları arasında okutulan bütün lise tarih ders kitaplarında Hz. Muhammed'in çocukluk ve yetişkinlik dönemi anlatıldıktan sonra, O'na Peygamberlik verilmesi ve ilk vahyin geliş sürecine değinilmiştir. 1923-1930 arasında okutulan Ali Reşat-Ali Seydi, diğer ders kitaplarından farklı olarak, vahiy gelmeden önce İslam dininin ortaya çıktığı yer hakkında bazı değerlendirmelerde bulunarak, bunları sebep-sonuç ilişkileri içerisinde anlatmışlardır. İslam dininin, 7. yüzyılın başlarında Arabistan coğrafyasında sebepsiz yere ortaya çıkmadığını, öncesinde bu ortamı hazırlayan etkilerin olduğunu söylemiştir. Bunları desteklemek için ise cahiliye dönemi Araplarının

⁴³ Mustafa Fayda, "Bahira", s. 486.

⁴⁴ Emin lakabı için Bk: Hüseyin Algül, "Emin", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, Cilt 11, İstanbul, 1995, s. 111.

⁴⁵ İnal-Ormanacı, *age*, s. 48.; Atsız-Oran, *age*, s. 39; Oktay, *Tarih Lise II Ortaçağ*, s. 54.

⁴⁶ Hz. Muhammed'in Hz. Hatice ile evliliği hakkında detaylı bilgi için Bkz: Ahmet Güzel, "Hz. Hatice'nin Hz. Peygamber'le Evliliği, Çocukları ve Aile Hayatı Üzerine Bir Değerlendirme", *İstem*, 10/9, 2012.

⁴⁷ *Tarih II*, s. 89; Mansel ve diğerleri, *age*, s. 29; Oktay, *Tarih Lise II Ortaçağ*, s. 54.

birbirleriyle olan mücadelelerini, bu coğrafyada meydana gelen siyasi ve dini uyanışlarını sebep olarak öne sürmüştür.⁴⁸

Vahiy, Arapçada (و ح ی) kökünden gelmektedir. Sözlük anlamı olarak; hızlı bir şekilde ve gizlice söylemek, fısıldamak gibi anlamlara gelmektedir.⁴⁹ Allah, Cebrail adında melek vasıtasıyla Peygamberlere vahiy indirmiştir. İncelenen ders kitaplarının bazılarında, yazarların Hz Muhammed'e inen vahiy ile ilhamı birbiriyle karıştırdıkları görülmektedir. Yazarlar, ilhamı da vahiy olarak değerlendirilmemektedirler. Genel anlamda varlıkların içinde olan özel yetenekler olarak da tanımlanan ilham, esasında aklın yetilerinden biridir. Vahyin kaynağı belli iken, ilhamda aynı netlik bulunmamaktadır. İlham alan bir kimsenin, almış olduğu bu ilhamın nasıl, nereden ve hangi vasıta ile geldiğini anlamasına imkân bulunmamaktadır. Vahiy ile ilhamın insana iletilmesi hususunda da farklılıklar bulunmaktadır. Vhy köküyle ifade edilen iletme bir dil sistemi içinde birtakım sözlerle olabilir. Ancak ilhamda iletim sözsüz de olabilmektedir. Vahiy olayında sesler ve kelimeler vardır. İlham ise sözsüz formatta kalbe gelen bir hisle algılanmaktadır. İslam'da vahiy denince sözlü bir iletim akla gelmektedir.⁵⁰ Reşid Rıza (ö.1935) vahiy ve ilhamı kesin olarak ayırmak ve karıştırılmasını önlemek için: *“Kişinin vicdanında duyduğu, bir araç (vasıta) ile ses olarak duyduğu, araç olmaksızın (sessiz) doğrudan olan ve Allah'tan olduğuna yakın (kesin) kanaat getirdiği irfandır”* demiştir.⁵¹

Vahiy için Atatürk döneminde okutulan Tarih II ders kitabında, vahyin nasıl geldiği ve öncesi sürecine değinilmemekle beraber, İslam'dan önce Arapların vahiy ve ilham hakkında fikir sahibi oldukları belirtilmiş *“Muhammed'in koyduğu esasların toplu olduğu kitaba Kur'an denir. Bu esasları içeren cümlelere ayet, ayetlerden meydana gelen parçalara da sure derler. ...Bu ayetlerin Muhammed'e Cebrail adında bir melek aracılığıyla Allah tarafından vahiy, yani ilham edildiği kabul olunur”*⁵² diyerek vahiy ve ilham eş anlamlı gibi anlatılmıştır. Aynı eserde, Hz. Muhammed'e *‘...her şeyi bir melekten alan ve aynen muhitine tebliğ eden ümmî, cahil, hissiz’* diyen kişiler de eleştirilmiştir. Devamında Hz. Muhammed'in, aslında ümmî, cahil bir varlık olmadığı, O'nun şahsiyet olarak mütehassıs, mütefekkir, müteşebbis ve muasırlarının en yükseği olduğu vurgulanılmıştır.⁵³ Yazarın burada oryantalist fikirlerden etkilendiği de

⁴⁸ Ali Reşad-Ali Seydi, *age*, s. 1-5.

⁴⁹ Muhsin Demirci, *Tefsir Usulü*, İFAV Yayınları, İstanbul 2011, s. 51.

⁵⁰ Mehmet Akif Ceyhan, “Allah-İnsan İletişimi Açısından Vahiy”, *Kader* 16/2, 2018, 358,359.

⁵¹ Faruk Vural, “Sebepleri ve Sonuçları Bakımından Fetret-i Vahiy Meselesi Üzerine Bir İnceleme”, *Journal of Faculty of Theology of Bozok University* 8, 2015, s. 84.

⁵² *Tarih II*, s. 90.

⁵³ *Tarih II*, s. 93.

görülmektedir. Çünkü oryantalistler genelde vahiy kavramı yerine ilham fikrini benimsemişlerdir. Hatta Lamartine, (Hz.) Muhammed'in bazı peygamber ve insanlar gibi Allah'tan ilham aldığı belirtilmiş ve Musa, Davud, Konfüçyüs, Sezar, Dante gibi isimleri de ilham alanlara örnek olarak göstermiştir.⁵⁴ DP döneminde okutulan Atsız-Oran'ın da vahiy ile ilhamı karıştırdığı görülmektedir: "...Muhammed'in bütün varlığı ile kendisini Allah düşüncesine verdiği bir sırada bir gün kendisine meçhulden bir ses gelerek Allah'ın buyruklarını bildirmeye başladı ki bu ses şeklinde duyulan ilhama "vahiy" diyoruz"⁵⁵ demişler ve vahiyle ilhamı aynı anlama geliyor manasında kullanmışlardır.

1930'lardan sonraki ders kitapları içerisinde Hz. Muhammed'e inen ilk vahiy ayetlerinden sadece İnönü döneminde okutulan Tarih Hulasa El Kitabı'nda değinildiği görülmektedir. Ne Atatürk ne de DP döneminde bu ayetlerden bahsedilmemiştir. Tarih Hulasa El Kitabı'nda *'İkra biüsmi Rabbike...'* ayetlerini Cebrail Hz. Muhammed'e okudu ve *'Ey Muhammed! Sen Allah'ın Resulüsün, ben de Cebrail'im...'* dediği belirtilmiştir.⁵⁶ Yazar İslam'ın ilk emri olan 'Oku' ayetine değinmiş ancak İslam dininin eğitim-öğretime ne kadar önem verdiğinden bahsetmemiştir.

1923-1930 yılları arasında okutulan Emin Ali, Hz. Muhammed'e ilk vahiy gelişi ve sonrasındaki hadiseler değinmiş ve vahyin unsurlarına ilişkin bir görselliği anlatarak, öğrencilerin anlamasını ve öğrenmesini kolaylaştırmıştır. Anlatımda zihin ve görsel unsurları bir arada vererek anlatımı pekiştirmiştir.⁵⁷ İnönü ve DP döneminde bazı yazarların vahiy terimini hiç kullanmadan vahiy olayını anlatmaya çalıştıkları görülmektedir. İnönü döneminde Köy Enstitülerinde okutulan Unat-Su, *'... Cebrail'i nasıl gördüğünü ve Allah'ın bu meleğinin kendisine neler söylediğini anlattı...'*⁵⁸ diyerek vahiy terimini hiç kullanmadan vahiyi anlatmaya çalışmışlardır. Aynı durum DP döneminde okutulan Oktay'da da görülmektedir. Vahiy terimini hiç kullanmadan, 40 yaşında Peygamber 43 yaşında Resul oldu yazmıştır.⁵⁹

DP döneminde okutulan İnal-Ormancı, vahiy hakkında *"İslam tarihçileri, Hz. Muhammed'in (Hira) dağındaki mağarada kırk yaşında kendisine Allahtan (vahiy) geldiğini"*⁶⁰ yazdıktan sonra aynı sayfada *'İlk vahiyden üç yıl*

⁵⁴ Roger Arnaldez, "Fransız Kültüründe Muhammed Peygamber'in Tasviri", *Uluslararası Birinci İslâm Araştırmaları Sempozyumu*, 1985, s. 62-70.

⁵⁵ Atsız-Oran, *age*, s. 39.

⁵⁶ Tarih Hulasa El Kitabı, s. 37.

⁵⁷ Emin Ali, *age*, s. 33.

⁵⁸ Unat-Su, *age*, s. 40.

⁵⁹ Oktay, *Tarih Lise II Ortaçağ*, s. 55.

⁶⁰ İnal-Ormancı, *age*, s. 49.

*sonra insanları yeni dine davet ayeti nazil olunca Peygamber tereddütlerinden sıyrılarak Arapları yeni dine davete başladı' demişlerdir. Bu cümleden Hz. Muhammed'in insanları yeni dine davet edip etmeyeceği tereddüdü yaşadığı sonucu çıktığı söylenebilir. Fakat cümleden bu sonuç çıksa da bu durumun sebebinin, Hz. Muhammed'in yaşadığı tereddüt olmadığı, cümlelerin bir önceki paragrafında şu şekilde görülmektedir: "Hz. Muhammed, Musevilik ve Hristiyanlık esaslarını bilmekle beraber, bu dinlerden hiç birinin Araplarda dinsel ve sosyal uyanklık yaratamayacağına, Arapları hakikate kavuşturamayacağına inanmıştı."*⁶¹ Yazarlar, açık bir biçimde tereddüdün nedeni yazsalar, böyle bir anlam ve sonuçlar çıkmamış olacaktır.

İncelenen bazı ders kitaplarında vahiy konusu anlatılırken, vahiyyle alakalı terimlerin genellikle açıklandığı görülmektedir. İnönü döneminde okutulan Mansel ve DP döneminde okutulan Akşit, *"Allah O'na Cebrail aracılığıyla, Kur'an ayetleri gönderiyordu buna vahiy denir. İslamiyet'in esaslarının yer aldığı kitap Kur'an, bu esaslarını bildiren cümlelere ayet, ayetlerden parçalara gelmiş cümlelere de sure denir"*⁶² diyerek, Kur'an ve vahiy terimlerini açıklamıştır. Akşit, bu cümlelerin devamında aynen şu ifade ile 'Kur'an'dan Bazı Sözler' ve 'Peygamberimizin Sözlerinden' diye alt başlıklar açmıştır. Önceki sayfada ayetin kelime anlamını açıklamış fakat burada ayet demek yerine 'Kur'an'dan Bazı Sözler' ifadesini kullanmasında, yazarın dikkatsiz davrandığını söyleyebiliriz. Kur'an ayetleri de Allah'ın sözleri olmasına rağmen, yazarın ayet değil de söz diye kullanması yanlış olmasa da İslami terminoloji açısından uygun olmamıştır. Yazar, Peygamberimiz ifadesiyle duygusal bir yaklaşım sergilemiştir.⁶³ DP döneminde okutulan Akşit ve Oktay'ın yazdığı ders kitaplarında, Hz. Muhammed ve vahiy konusunda önceki dönemlerde rastlanmayan bir anlatım tarzını benimsemişlerdir. Konuları pekiştirmek için ayet ve hadisleri sıkça kullandıkları görülmektedir.

3. Lise Tarih Ders Kitaplarında Hz. Muhammed'in Hicreti

Müslümanlar, Allah'a inandıkları ve putlara tapmadıkları için müşrikler tarafından devamlı eziyet görmüşler ve sıkıntılara duçar bırakılmışlardır. Bazı insanlar canlarını ve mallarını korumak için Hz. Muhammed'in izniyle önce Habeşistan'a göç etmişlerdir. Daha sonra ise Mekke'de bulunan Müslümanların hemen hemen hepsi, tek tek veya küçük gruplar halinde Medine'ye göç etmişlerdir. Müslümanların birçoğunun göç etmesinden sonra, Hz. Muhammed

⁶¹ İnal-Ormanacı, *age*, s. 48,49.

⁶² Mansel ve diğerleri, *age*, s. 29; Akşit, *age*, s. 47.

⁶³ Akşit, *age*, s. 47,48.

arkadaşı Hz. Ebu Bekir ile beraber, 622 yılında Mekke'den Medine'ye hicret etmiştir.⁶⁴ Oryantalizm⁶⁵ etkisiyle yazılan Batı ansiklopedilerinde, Hz. Muhammed'in hicret etmesi 'kaçma' olarak olarak tasvir edilmiş ve Hz. Muhammed de 'kaçak bir insan' olarak gösterilmiştir.⁶⁶

1923-1930 yılları arasında okutulan Tarih II. Kitap'ta ve Atatürk döneminde okutulan Tarih II ders kitabında hicret hakkında, oryantalistlerin görüşlerine benzer ifadelerle rastlanılmaktadır. Tarih II. Kitap'ta, Hicret konusu 'Muhammed'in Mekke'den Medine'ye Hicreti' alt başlığı altında anlatılmasına rağmen, konu içerisinde hicret denilmemiş ve 'Muhammed, Ebu Bekir ile gizlice geceleyin Mekke'den firar etti'⁶⁷ denilerek, hicret yerine 'firar etti' yazılmıştır. Tarih II'de ise "Muhammet'te Mekke'den kalkıp Medine'ye kaçtı (622); buna hicret denildi..."⁶⁸ yazılarak, hicret olayı 'kaçtı' fiili kullanılarak ifade edilmiştir. Hicret olayı için Müslümanların dini terminolojisinde, "firar etmek ve kaçmak" ifadeleri kullanılmamaktadır. Hicret hadisesi anlatılırken, diğer ders kitaplarında göç etmek, gitmek veya hicret etmek gibi kelimeler kullanılmıştır.

İnönü döneminde okutulan Taner, konuyu Medine'ye Hicret alt başlığında anlatmış 'Muhammet'te gizlice Mekke'den kalkıp Medine'ye gitti'⁶⁹ diyerek, hicret etti, yerine gitti kelimesini kullanmıştır. Yazar, konuyu 'Medine'ye Hicret' başlığı altında anlatmasına rağmen hicret etti değil de gitti fiilini kullanmıştır. Yazarın gitti kelimesi kullanması Hicret'in anlam ve manasını daraltmıştır. Gitmek ve hicret etmek manaları istenilen yere ulaşmak anlamına haiz olsa da hicret etmek kelimesinin muhteva olarak daha geniş bir anlam ifade ettiği aşikârdır. İnönü döneminde Köy Enstitülerinde okutulan Danışman-Akın, hicret için 'Bir aralık M.S. 622 de Mekke'den Medine'ye göçtü. Buna Hicret denir'⁷⁰ yazmışlardır. Anlatımdan kaynaklanan bir bozukluk olduğu görülmektedir. Bir aralık göçtü demekle, bir aralıktan sonra tekrar geri Mekke'ye geldiği anlamının, ortaya çıktığı söylenebilir. Hz. Muhammed hicretten

⁶⁴ Sarıçam, Hz. Muhammed ve Evrensel Mesajı, s. 122-130.

⁶⁵ Batı dünyasında, İslam tarihi anlatımında benimsenen Oryantalizm, doğu ülkelerinin tarih, dil, dini kültür ve medeniyetlerini araştıran bir ilim dalıdır. Oryantalist ise, Doğu Bilimleri uzmanıdır. Doğu topluluklarının tarihini, kültür ve medeniyetini araştıran bilim adamıdır. Erkan Dikici, "Doğu-Batı Ayrımı Ekseninde Oryantalizm ve Emperyalizm", Tarih Kültür ve Sanat Araştırmaları Dergisi, Volume 3, No 2, June 2014, s.47,48. Oryantalistler, bilinçli olarak İslâm dinini ve tarihini kötü bir biçimde tanıtmaya çalışmışlardır. İslam tarihi araştırmaları ve İslam tarihi yazımında kendi oluşturdukları bir sistemi uygulamışlardır.

⁶⁶ Frants Buhl, "Muhammed", MEB. Ansiklopedisi, 1997, 8/465.

⁶⁷ Tarih II. Kitap, s. 7.

⁶⁸ Tarih II, s. 90.

⁶⁹ Taner, age, s. 43.

⁷⁰ Danışman-Akın, age, s. 5.

vefatına kadar Medine’de ikamet etmiş ve oraya defnedilmiştir. Hicret teriminin İslam terminolojisine göre tam olarak doğru bir şekilde açıklamasını ise İnönü döneminde okutulan Tarih Hulasa El Kitabı ve DP döneminde okutulan Oktay’da da görülmektedir. Yazarlar ‘*Hazreti Muhammed’in Mekke’den Medine’ye gitmesine Hicret denir*’ demiştir.⁷¹ Oktay, hicretin İslam tarihinde çok büyük sonuçlar ortaya çıkaran çok önemli bir olay olduğunu diğerlerinden daha çok vurgulamıştır.⁷²

İncelenen ders kitapları içerisinde sadece İnönü döneminde okutulan Mansel, Hz. Muhammed Mekke’den ayrılarak Yesrib’e göç etti demiştir.⁷³ Diğer ders kitaplarında Yesrib yerine Medine denilmiştir. Mansel’in, kullandığı ifade en doğrusudur. Hz. Muhammed göç ettiği vakit oranın asıl ismi Yesrib’dir. Daha sonra Medine ismini almıştır.⁷⁴ İncelenen ders kitaplarına bakıldığı zaman, hicretten sonraki dönem için genellikle asıl adı Yesrib olan Medine’nin, bundan sonra Medinetü’n-Nebi ismi ile anıldığı, Mekke’den Medine’ye göç edenlere Muhacir, Medineli Müslümanlara Ensar denildiği ve Hicri takvimin başlangıcı olarak kabul edildiği anlatılmıştır.⁷⁵

DP döneminde okutulan Akşit, Hz. Muhammed’in Medine’ye hicret ettiği sırada, Medine nüfusunun Araplarla Yahudilerden oluştuğunu ve Hz. Muhammed’in Medine’de İslam topluluğunun dini ve siyasi başkanı olduğunu yazmıştır.⁷⁶ Akşit’in, eksik bir anlatım yaptığı görülmektedir. Hem Medine’nin hem de İslam topluluğunun başkanı olmuştur diye belirtmesi gerekirdi. Ders kitaplarında Hicret sonrası anlatılanlara baktığımız zaman Hz. Muhammed’in sadece Müslümanların değil Medine’de bulunan, Müslüman olmayan Arap ve Yahudilerin de devlet başkanı kabul ettiği bir konumda olduğu görülmektedir.⁷⁷ Medine’de bulunan Müslüman olmayan insanların Hz. Muhammed’i siyasi bir lider olarak kabul etmelerinde; O’nun Peygamberlik yönünün değil de orada var olan veya yeni ortaya çıkan sosyal şartlar içinde gerçekleşen bir sonuç olduğu şeklinde bir değerlendirme yapılabilir.

4. Lise Tarih Ders Kitaplarında Hz. Muhammed’in Yaptığı Savaşlar

⁷¹ *Tarih Hulasa El Kitabı*, s. 38.

⁷² Oktay, *Tarih Lise II Ortaçağ*, s. 57.

⁷³ Mansel ve diğerleri, *age*, s. 30.

⁷⁴ Sarıçam, *Hz. Muhammed ve Evrensel Mesajı*, s. 32.

⁷⁵ *Tarih II*, s. 93; Mansel ve diğerleri, *age*, s. 30; Akşit, *age*, s. 50.

⁷⁶ Akşit, *age*, s. 50.

⁷⁷ Mevlüt Koyuncu, “Medine Şehir Devleti”, *SAÜ Fen Edebiyat Dergisi II*, 2009, ss. 87-102.

Hz. Muhammed, hicretten sonra hem bütün Arabistan'da Müslümanlığı yaymak hem de Müslüman olan kişilerin güvenliğini sağlamak için büyük küçük savaşlar yapmıştır. İslam tarihinde, Hz. Muhammed'in katıldığı ve kumandan olduğu bütün seferlerine gazve; Hz. Muhammed'in bizzat savaşa katılmayıp, başlarına bir sahabeyi kumandan tayin ederek sevk ve idare ettiği savaşlara ise seriyye denilmiştir.⁷⁸ 1923-1960 yılları arasında okutulan ders kitaplarında Hz. Muhammed'in Medine döneminde yaptığı savaşlara değinilmiş ve 'Peygamberin Muharebeleri' veya 'Peygamberin Seferleri' başlıkları altında anlatılmıştır.⁷⁹ İncelenen ders kitaplarında, Hz. Muhammed'in yapmış olduğu savaşlar anlatılırken gazve ve seriyye diye bir ayrım yapılmamıştır. Yazarların, ders kitaplarında çok fazla ayrıntıya girmemek için Hz. Muhammed'in yapmış olduğu belli başlı büyük savaşlarını anlatma eğilimi içinde oldukları görülmektedir. Ders kitaplarında, Hz. Muhammed'in yaptığı ve sonuçlarının İslam tarihi açısından önemli olduğu, Bedir, Uhud, Hendek vb. gibi büyük gazvelerden bahsedilmiş, seriyyelere ise pek fazla değinilmemiştir. Ders kitaplarında genellikle savaşların siyasi boyutları ele alınmış ve neden-sonuç ilişkisi bağlamında incelenmemiştir. Yazarların nakilci bir üslup benimsedikleri söylenebilir.

1923-1960 yılları arasında ders kitabı yazan yazarlar, Hz. Muhammed'in savaşlarından bahsederken, savaşan her iki tarafın Arap olmasına rağmen, Müslümanların tarafını tutarak savaşları anlattıkları görülmektedir. Copeaux, bu yazarların ilke olarak tarafsız gözükseler veya tarafsız olduklarını var saysalar da, belli istisnalar dışında Türk gençliğini, Müslümanlar ile özdeşleşmeye çalıştıklarını belirtmiştir.⁸⁰

İnönü döneminde okutulan Taner, Hz. Muhammed'in savaşlarını anlatmadan önce '*...Hz. Muhammed Müslümanlardan bir fırka tertip eder, Müslüman büyüklerinden birini başbuğ tayin eyledi...*'⁸¹ demiştir. Burada yazarın Türk Tarih Tezi'nden etkilendiği görülmektedir. Başbuğ ismi, İslam öncesi eski Türklerde, baş, başkan anlamına gelen komutana verilen isimdir.⁸² İslam Tarihinde bu dönem anlatılırken Türkçe komutan anlamına gelen 'Başbuğ'

⁷⁸ Hüseyin Algül, "Gazve", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, Cilt 13, İstanbul, 1996, s. 488.

⁷⁹ *Tarih II*, s. 94; Danışman-Akın, *age*, s. 5; Mansel ve diğerleri, *age*, s. 30; Akşit, *age*, s. 50.

⁸⁰ Copeaux, *age*, s. 286, 288.

⁸¹ Taner, *age*, s. 46.

⁸² İslamiyet öncesi Türklerde Başbuğ ve görevleri hakkında detaylı bilgi için Bkz: Kafesoğlu, İbrahim Kafesoğlu, *Türk Milli Kültürü*, Ötüken Yayınları, İstanbul, 2015; Başbuğ kelimesinin sözlük anlamı için Bkz: <http://www.tdk.gov.tr/> (Erişim Tarihi: 15.10.2018, saat:14.40); <https://sozluk.gov.tr/> (Erişim Tarihi: 13.02.2020, saat:15.01)

ifadesi kullanılmaz. Daha çok kumandan, komutan gibi kelimeler kullanılmaktadır.

Bütün ders kitaplarında Hz. Muhammed'in Savaşları başlığı altında bu konu anlatılırken, DP döneminde okutulan Oktay, bu konuyu 'Hz. Muhammed'in Önemli Savaşları' başlığı altında anlatmış olduğu görülmektedir. Başlıkta, 'önemli' diye belirtilmeyip sadece Hz. Muhammed'in Savaşları başlığı konulması daha uygun olurdu.⁸³

4.1. Bedir Savaşı

Müslümanlar, 622 yılında Medine'ye hicret ettikleri zaman, Mekke'de kalan mal ve mülklerine müşrikler tarafından el konulmuştur. 624 yılında müşrikler, Ebu Süfyan idaresinde, içlerinde birçoklarının da mallarının bulunduğu bir kervanı Şam'a ticaret yapmaya göndermişlerdir. Hz. Muhammed, bu kervandan haberdar olmuş ve Müslümanlara, Mekke'de el konulan mallarına karşı bu kervanın mallarını almayı teklif etmiştir. Hz. Muhammed'in kervanın önünü keseceğini haber alan Ebu Süfyan Mekkelilere bir haber göndermiştir. Mekkeliler de Müslümanlar savaş yapmak için ordu hazırlayarak Bedir mevkinin bulunduğu yere doğru harekete geçmiş ve iki ordu karşılaşmıştır.⁸⁴

Albert Hourani, Hz. Muhammed'in Kureyşli müşriklerle savaşmasını, politik ve ticari maksatlı temellere dayandırmıştır. Sadece Hz. Muhammed dönemi savaşlarda değil, Müslümanların cihat anlayışında da bu maksatların olduğunu iddia etmiştir.⁸⁵ 1930-1960 yılları arasında okutulan bazı ders kitaplarında Hz. Muhammed dönemi savaşlarında özellikle de Bedir savaşında bu tür iddialar kendisine yer bulmuş ve Hz. Muhammed'in Bedir savaşını sadece ticari amaçlarla başlattığına dair anlatımlar yapılmıştır. Atatürk döneminde okutulan Tarih II'de, Hz. Muhammed'in savaşlarından ilki olan Bedir savaşı anlatılırken, O'nun Medine'de İslam teşkilatını kurup oluşturduktan sonra Mekke'de ikamet eden müşriklere karşı savaş başlattığına değinilmiştir.⁸⁶ Buradaki anlatılanlardan Hz. Muhammed'in Medine'ye giderek orada belli bir yönetim kurduğu ve sonra Mekke'ye karşı savaş ilan ettiği anlaşılmaktadır.

⁸³ Emin Oktay, *Tarih II Ortaçağ*, Atlas Yayınevi, İstanbul 1956, s. 45.

⁸⁴ Bedir savaşında Müşrikler bin kişi, Müslümanlar ise üç yüz kişiydi. Bedir de Müslümanlar galip olmuştur. Mekkelilerden yetmiş kadar kişi öldürülmüştür. Sarıçam, Hz. *Muhammed ve Evrensel Mesajı*, s. 155-168.

⁸⁵ Albert Hourani, *A History of The Arab Peoples (Arap Halkları Tarihi)*, (Çev. Yavuz Alogan), İletişim Yayınları, İstanbul 1997, s. 40.

⁸⁶ *Tarih II*, s. 94.

Oryantalistler, Hz. Muhammed'in saldırgan olduğu ve etrafında bulunan farklı dine inanan topluluk ve kabilelerle ilişkilerini belirleyen psikolojik faktörün intikam duygusu olduğu yolundaki gerçek dışı savlar ileri sürmüşlerdir. Dozy, Hz. Muhammed'in Mekke'li müşriklerle yaptığı savaşların önüne geçemediği bir intikam duygusuyla yaptığını belirtmiş ve Hz. Muhammed'i, intikam duygusu güden ve yağmacı bir insan şeklinde nitelendirmiştir. Maxime Rodinson'da Hz. Muhammed'in etrafındaki zengin kişilere ve iktidar sahiplerine karşı intikam almak için daima fırsat gözettiğine değinmiştir.⁸⁷ DP döneminde yazılan ders kitaplarının bu oryantalist fikirlerden etkilendikleri görülmektedir. Oktay ve Akşit, Hz. Muhammed'in öç almak ve intikam arzusuyla Bedir savaşını başlattığını anlatmışlardır.

DP döneminde okutulan Oktay'da, savaşı Hz. Muhammed'in başlattığına dair anlatımlar yaparak, '.... Medine'ye göç ettikten sonra kendisine düşmanlık eden Mekkelileri ezmek... istedi' demiştir.⁸⁸ Hz. Muhammed'in düşmanlarını 'ezmek' gibi bir amacının olmadığı, tek amacının Müslümanların, Mekke'de el konulan mallarını geri almak olduğu söylenebilir. Benzer anlatımlar, aynı dönemde okutulan Akşit'te de görülmektedir: "*Hazreti Muhammed Medine'de yerleştikten sonra Mekkelilere karşı şiddetli bir savaş açtı. Artık Mekke'deki durumu tamamen değişmişti. Sabır ve tevekkül tavsiye eden Muhammed şimdi 'Nerde müşrikleri görürseniz öldürünüz diyordu'* diye yazılmıştır. Burada Hz. Muhammed'in Mekkelilere karşı şiddetli bir savaş açtığı anlamı çıkmaktadır. Aynı eserde Bedir Savaşının anlatıldığı diğer bir paragrafta da "*Müslüman olmayı kabul etmeyen Mekkelilere ait bir kervanın Ebu Süfyan yönetiminde Suriye'den dönmekte olduğu haberi geldi. Mekkeliler bu kervanın kârı ile Müslümanlara karşı savaş hazırlıklarında bulunacaklardı. Hazreti Muhammed 300 kişilik bir kuvvetle bunları vurmak için yola çıktı*" denilmiş ve yazar kendisiyle çelişmiştir. Çünkü daha önce ilk savaşı Hz. Muhammed'in başlattığı anlamına gelen cümle kurmuş ve bu paragrafta ise ilk savaşı başlatan kişilerin Mekkeliler olduğuna değinmiştir.⁸⁹ DP döneminde okutulan Akşit'in bu durumu İslam Tarihi kaynaklarının dışına çıkararak anlatmış olduğu görülmektedir. Akşit: "*Sabır ve tevekkül tavsiye eden Muhammed şimdi... 'Nerde müşrikleri görürseniz öldürünüz diyordu'*"⁹⁰ demiştir.

Atatürk döneminde okutulan Tarih II'de, Hz. Muhammed, Bedir savaşında ele geçirilen esirleri öldürtmemiş; okuma-yazma bilgisi olan her bir

⁸⁷ Seyfullah Kara, "Hz. Peygamber'e Karşı Oryantalist Bakış Ve Bu Bakışın Kırılmasında Metodolojik Yaklaşımın Önemi", *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 23, 2005, s.160.

⁸⁸ Oktay, *Tarih II Ortaçağ*, s. 45.

⁸⁹ Akşit, *age*, s. 50.

⁹⁰ Akşit, *age*, s. 50.

esirin, okuma-yazma bilmeyen on Medineli kişiye, okuma-yazma öğretmesi karşılığında serbest bırakılmasını istediği belirtilmiştir.⁹¹ Tarih II ders kitabında İslam Tarihi konularına daha mesafeli bir duruş sergilenmesine rağmen, Hz. Muhammed'in Bedir savaşı sonucunda esirlere gösterdiği bu muamele daha doğru ifade edilmiştir. Akşit'in yazdığı ders kitabında ise İslam Tarihi konularının geleneksel İslam Tarihi anlatımına daha uygun olmasına rağmen, Bedir savaşı öncesinde Hz. Muhammed'e aitmiş gibi söylenen sözler yanlış ifade edilmiştir.

İncelenen bütün ders kitaplarında Bedir savaşında Müslümanların çok az olduğu vurgulanmış ve kanıt olarak 300 sayısı telaffuz edilmiştir. Ders kitabı yazarlarının, azlık vurgusunu sadece Bedir savaşını anlatılırken değil Uhud ve Hendek savaşlarını anlatılırken yaptıkları görülmektedir. Bu nedenle Müslümanlar, savaşı kazansa da kaybederse öğrencilere hep kahraman olarak anlatılmak istenmiştir.

1923-1930 yılları arasında okutulan Altınay, Bedir savaşını anlatırken, diğer ders kitaplarında yazılmayan bir olaya değinmiş ve Hz. Muhammed'in, müşriklerin Müslümanlardan çok daha fazla olduğunu görünce, şu duayı ettiğini yazmıştır: *"Allah'ım! Bu cemaat-i mücahidini helâk edersen, sana yeryüzünde ibadet edecek kimse kalmaz."*⁹² Atatürk döneminde okutulan Tarih II'de, Bedir savaşını anlatırken, diğer ders kitaplarında değinilmeyen şu hikaye anlatılmıştır: *"Son safhada Muhammed'in askerlerinden kılıcı kırılan biri, Muhammed'in yanına koşarak kırılmış silahını gösterdi. Muhammed ona bir sopa vererek 'bununla vuruşun' dedi..."*⁹³ Tarih II ders kitabı, İslam Tarihi konularını anlatırken mucizelere mesafeli yaklaşmasına rağmen burada bu mucize örneği anlatılarak, anlatım güçlendirilmiş ve yaşanan olayın büyüklüğü belirtilerek, savaşın ne zor şartlar altında kazanıldığı öğrencilere gösterilmeye çalışılmıştır.

DP döneminde okutulan Oktay, Bedir savaşında *'Peygamberin en tehlikeli yerlere kendi soyundan olanları göndererek Müslümanlara büyük bir örnek oldu ve iyi bir kumandan olduğunu gösterdi'*⁹⁴ diyerek, Hz. Muhammed'in

⁹¹ Tarih II, s. 95.

⁹² Altınay, age, s. 36.

⁹³ Tarih II, s. 95.

⁹⁴ Oktay, Tarih Lise II Ortaçağ, s. 58. Hz. Muhammed'in Bedir savaşında uyguladığı politikayı değerlendiren Atatürk, O'nun büyük bir Peygamber olmasının yanında, büyük bir askeri deha olduğunu şu sözleriyle takdir etmiştir: ... Atatürk... Masanın üzerinde serili kendi elleriyle çizdiği bir askeri haritada Hz. Muhammed'in, Bedir savaşında harp ettiği alanı adım adım göstermiştir. Hz. Muhammed'in büyük askeri dehasına hayran olarak, *"O'nun Hak Peygamber olduğundan şüphelenenler, şu haritaya baksınlar ve Bedir destanını okusunlar. - Hz. Muhammed'in bir avuç imanlı Müslüman'la mahşer gibi kalabalık ve alabildiğine zengin Kureyş ordusuna karşı Bedir meydan*

hiçbir bir ayırım yapmadan, bütün Müslümanlara karşı adaletli ve eşit davrandığını vurgulamıştır.

4.2. Uhud Savaşı

Mekkeli müşrikler, Müslümanlara Bedir savaşında yenilmişler ve bu yenilginin öcünü almak için üç bin kişilik bir kuvvet hazırlayarak, Müslümanlarla savaşmak için Uhud mevkiğine doğru yola çıkmışlardır. Hz. Muhammed yedi yüz kişiyle bunlara karşılık vermek için hazırlanmış ve Uhud tepesine elli kişilik okçu yerleştirmiş ve bunlara ne olursa olsun kendisinden haber gelmedikçe yerlerini terk etmemelerini tembih etmiştir. Savaşta, Müslümanlar ilk başta galip olmuş ve tepedeki elli kişilik ordu, Hz. Muhammed'den haber gelmeden yendik diye, yerlerini terk etmiştir. Okçuların yerlerinden ayrıldığını gören, dağılmış olan müşrik ordusu tekrar toplanarak, Müslümanlara saldırmış ve birçok kişiyi şehit etmiştir. Bu savaşta Hz. Muhammed'de yaralanmıştır.⁹⁵

1923-1960 yılları arasında okutulan lise tarih ders kitaplarının içinde sadece Atatürk döneminde okutulan Tarih II'de, Uhud savaşı sonrasında Hz. Muhammed'in yaralı durumu, gayet perişan ve acıklı bir şekilde tasvir edilmiştir: *"Muhammet, Medine'ye ertesi günü gruptan biraz evvel döndü. Muharebeden dönenleri karşılamak için Medine haricine çıkanlar Muhammedi perişan bir halde at üzerinde gördüler. Yüzü şişmiş, alt dudağı morarmış, sarkmış ve kanamış idi. Evinin kapısının önünde yardım ile attan indi. İki kişinin omzuna dayanarak odasına girdi."*⁹⁶ Aynı ders kitabının sonraki sayfasında da bu tasvirlerin devam ettiği görülmüş ve Hz. Muhammed'in yaralı durumu *"Yüzündeki yaralar görülüyordu, dizi sarılmıştı, omuzu kımıldamıyordu."*⁹⁷ diyerek tekrar vurgulanılmıştır. İnönü ve DP dönemi ders kitaplarında bu durum 'Peygamber yaralandı' ifadesi kullanılarak anlatılmıştır.⁹⁸

1923-1960 arası yazılan ders kitapları içerisinde Uhud savaşının çok önemli olduğu vurgulanılmasına rağmen bu savaş sadece İnönü döneminde okutulan Taner'in yazdığı ders kitabında yer almamıştır.⁹⁹ Böyle önemli bir

muharebesinde kazandığı zafer, fani insanların kârı değildir, O'nun Peygamberliğinin en kuvvetli delili işte bu savaştır" demiştir. Ahmet Gürbaş, *Atatürk ve Din Eğitimi*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 1982, s. 28.

⁹⁵ Sarıçam, *Hz. Muhammed ve Evrensel Mesajı*, s. 169-178.

⁹⁶ *Tarih II*, s. 99.

⁹⁷ *Tarih II*, s. 100.

⁹⁸ Mansel ve diğerleri, *age*, s. 31; Unat-Su, *age*, s. 41; Akşit, *age*, s. 50; Atsız-Oran, *age*, s. 4; Oktay, *Tarih Lise II Ortaçağ*, s. 59.

⁹⁹ Taner, *age*, s. 46,47.

savaşın hiç anlatılmaması ders kitaplarının iyi incelenmediğini ve alanında uzman kişiler tarafından kontrol edilmediğini düşündürmektedir. İçlerinde Hz. Muhammed'in öz amcası Hz. Hamza ve birçok ileri gelen 70 Müslüman'ın şehit olduğu bu savaşın atlanması ve yazarın buna değinmemesi büyük eksikliklerdir. Ayrıca Taner, Hz. Muhammed'in Bedir, Hendek ve diğer diğer savaşlarından bahsederken hiçbir tarih kullanmamıştır.¹⁰⁰

İnönü döneminde Köy Enstitülerinde okutulan Unat-Su, Uhud savaşını anlatırken, savaşın ne zaman yapıldığını belirten herhangi bir tarih yazmamışlardır. Aynı yazarlar, Hz. Muhammed'in yapmış olduğu Bedir, Uhud, Hendek savaşlarıyla Mekke'nin fethi olayından bahsetmiş ve Hz. Muhammed döneminde vuku bulan diğer savaşlara değinmemişlerdir.¹⁰¹ İncelenen bütün ders kitaplarında Uhud savaşı sonucunda alınan yenilgiden sonra Müslümanların Hz. Muhammed'in sözünü tutmadıkları için pişman olduklarına değinilmiştir. Fakat ders kitaplarının içinde bu pişman olma durumunu, en çok DP döneminde yazılan Oktay'ın vurguladığı görülmektedir.¹⁰²

4.3. Hendek Savaşı

Hz. Muhammed, Uhud savaşından bir müddet sonra Kureyşli müşriklerin, Medine üzerine sefer düzenleyecekleri istihbaratını haber almış ve onlarla Medine'de savaşmak istemiştir. Hazreti Muhammed, savaş hazırlığı için neler yapılması gerektiğini Müslümanlar ile istişare etmiştir. Selman-ı Farisi adında bir sahabe, şehrin etrafına bir hendek kazılmasını teklif etmiş ve Müslümanların daha önce bilmediği bu savaş taktiğini Hz. Muhammed kabul ederek, şehrin etrafına hendekler kazdırmıştır.¹⁰³ Medine şehrini müşriklere karşı savunmak için, şehir çevresine hendekler kazılmıştır. Hendeklerin uzunluğu yaklaşık 5500 metre, eni 9 metre ve derinliği 4,5 metre olarak kazılmıştır. Kazılma sırasında Hz. Muhammed'le beraber üç bin sahabe yer almıştır. Bundan dolayı, İslam tarihinde bu savaşa Hendek Gazvesi adı verilmiştir. Arap yarımadasında bulunan çeşitli kabilelerin bir araya gelerek, Müslümanları yok

¹⁰⁰ Taner, *age*, s. 46,47.

¹⁰¹ Unat-Su, *age*, s. 41,42. Atatürk, Uhud savaşında Hz. Muhammed'in tepeye okçular yerleştirerek belirlediği stratejiyi, en büyük komutanın yapabileceği bir plan olarak göstermiştir. Savaş sonunda Müslümanların kaybetmesine rağmen, Hz. Muhammed, askerlerine düşmanı takip ettirmiştir. Atatürk, eğer Hz. Muhammed askerlerine düşmanı takip ettirmeseydi, bugün dünyada Müslümanlık diye bir dinin olmayacağını söylemiştir. Hz. Muhammed'in askeri dehası kadar siyasi görüşüyle de çok büyük bir insan olduğunu vurgulamıştır. Şemsettin Günaltay, "Atatürk'e Ait İki Hatıra", *Ülkü Dergisi* 9/100, 1945, s. 3,4.

¹⁰² Oktay, *Tarih Lise II Ortaçağ*, s. 59.

¹⁰³ *Tarih II*, s. 100,101; Mansel ve diğerleri, *age*, s. 31; Akşit, *age*, s. 51.

etmek istedikleri için “Ahzâb Gazvesi” olarak da bilinir. Kur’an-ı Kerim içerisinde, Hendek savaşının anlatıldığı, Ahzâb suresi bulunmaktadır.¹⁰⁴ 1930-1960 yılları arasında okutulan bütün ders kitaplarında da Hendek Savaşı hakkında genel olarak bu bilgiler anlatılmıştır.¹⁰⁵ İncelenen ders kitaplarının hiçbirisi Hendek savaşının Kur’an-ı Kerim’de Ahzâb suresinde¹⁰⁶ anlatıldığından ve bundan dolayı bu savaşa Ahzâb Gazvesi denildiğinden bahsetmişler ve herhangi bir bilgi vermemişlerdir.

Hz. Muhammed, Peygamber dahi olsa ve ne yapması gerektiği Allah tarafından bildirilse de etrafında bulunan kişilerle istişare etmiş, onların da öneri ve fikrini alarak çoğunluğun kararı doğrultusunda hendekler kazdırmış ve savaşı kazanmıştır. Burada öğrencilere, Hz. Muhammed’in istişareye verdiği önem vurgulanmıştır.

4.4. Hudeybiye Antlaşması

Hz. Muhammed, umre yapmak amacıyla Müslümanlarla Mekke’ye doğru yola çıkmış ve Hudeybiye köyü yakınlarında dinlenmek için mola vermiştir. Hz. Muhammed Hz. Osman’ı, Mekke’lilere elçi olarak göndermiş ve amaçlarının savaş çıkarmak değil umre yapmak olduğunu onlara bildirmesini istemiştir. Müşrikler, Müslümanların umre yapmasına engel oldukları gibi, Hz. Osman’ı esir almışlar ve savunmasız halde bulunan Müslümanlar üzerine de küçük bir birlik göndermişlerdir. Bunun üzerine Müslümanlar bu birliği esir almıştır. Ne Müslümanlar ne de müşrikler birbirleriyle savaşmak istememişlerdir. Her iki tarafta savaş yapmadan bir antlaşma yapmışlar ve Mekke’liler bu antlaşma ile ilk defa resmi olarak Müslümanları tanımışlardır.¹⁰⁷

Hudeybiye antlaşması hakkında Atatürk döneminde okutulan Tarih II’de: “...Muhammed, Mekke’ye bir günlük uzaklıktaki Hudeybiye kuyusuna kadar ilerledi. Burada konakladı. Bu vaziyette iki taraf arasında elçiler gidip geldi ve bunun sonucunda Hudeybiye Musalâhası imzalandı. Kureyşliler namına Süheyl, müzakereleri yönetiyordu. Muhammed damadı Ali’yi çağırarak antlaşmayı yazmasını istemiştir...” denilmiştir.¹⁰⁸ Burada, Hz. Muhammed’in antlaşmayı damadı Hz. Ali’ye ‘yazdırmıştır’ fiili kullanılarak, örtük olarak Hz.

¹⁰⁴ Sarıçam, *Hz. Muhammed ve Evrensel Mesajı*, s. 180-190.

¹⁰⁵ *Tarih II*, s. 100,101; Mansel ve diğerleri, *age*, s. 31; Oktay, *Tarih Lise II Ortaçağ*, s. 59,60.

¹⁰⁶ Detaylı bilgi için Kur’an-ı Kerim’de Hendek Savaşı hakkında bilgi verilen Ahzab Suresi’nin 9-27. Ayetlerine bakılabilir.

¹⁰⁷ Sarıçam, *age*, s. 196-203.

¹⁰⁸ *Tarih II*, s. 103,104.

Muhammed'in okuma yazma bilmediği kastedilmeye çalışıldığı söylenebilir. Fakat yukarıdaki paragrafta, Hz. Muhammed'in okuma ve yazma bilip bilmediği hakkında net bir bilgi yoktur. Aynı eserde Hz. Muhammed'in sulhsever olduğu maksadını savaşıla değil de siyasi vasıtalarla temin etmek istediği belirtilmiştir.

Müslümanlar, namazın farz olunmasından itibaren, kible olarak Mescid-i Aksa'ya doğru yönelerek namaz kılmışlardır. Kiblenin, Mescid-i Aksa'dan Mekke'de bulunan Kâbe yönüne çevrilmesi Atatürk döneminde okutulan Tarih II'de hicretten hemen sonra anlatılmışken; bu olay DP döneminde okutulan Akşit'de ise Hudeybiye Antlaşması öncesinde anlatılmıştır. Akşit, Hudeybiye'den önce kiblenin Mescid-i Aksa'dan Kâbe yönüne doğru çevrildiğini belirtmiştir.¹⁰⁹ İslam Tarihi kaynaklarında, kiblenin Mescid-i Aksa'dan Kâbe yönüne çevrilmesi, hicretten on altı ay veya on yedi ay sonra olduğu kabul edilmektedir.¹¹⁰ Bu olayın meydana geldiği tarihin Atatürk döneminde okutulan Tarih II'de daha doğru olarak verildiği görülmektedir.

1923-1960 yılları arasında okutulan lise tarih ders kitaplarında, Hudeybiye antlaşmasının, Hz. Muhammed'in ümmeti ile olan ilişkileri ve O'nun ahlakının nasıl olduğu öğrencilere gösterilmeye çalışılmıştır. Hz. Muhammed, umre yapmak için yola çıkmasından, tekrar Medine'ye dönünceye kadar ki geçen süre içerisinde, barış taraftarı bir tutum izlemiştir. Kureyşlilerin, katı, sert tutumuna ve saldırgan davranışlarına rağmen barışçı tutumunu hiç bozmamış, almış olduğu tedbirler ile çıkacak olan bir savaşı önlemiştir. Hz. Muhammed'in göstermiş olduğu bu barış yanlışı tavır ve dürüstlüğü karşısında birçok Kureyşli etkilenmiştir. Mekke reislerinden Halit bin Velid ve Amr İbnül As gibi büyük kumandanlar, Hz. Muhammed'in tarafına geçmişlerdir. Mekkeliler tarafından bozulan antlaşma yirmi iki ay sürmüş ve İslamiyet'e dahil olanların sayısı, Hudeybiye'den evvel Müslüman olanların sayısından daha fazla olmuştur.¹¹¹

4.5. Mekke'nin Fethi

İslamiyet'ten önce Mekke'de Beni Bekir ile Huzaalılar kabileleri arasında devamlı savaşlar yapılmıştır. Bu durum İslamiyet'ten sonra da devam etmiştir. Hudeybiye antlaşması sırasında, Beni Bekir kabilesi müşriklerin, Huzaalılar ise Müslümanların himayesi altına girmişlerdir. Antlaşmaya göre, himaye altında bulunan kabileye hangi taraf saldırırsa antlaşma bozulmuş ve savaş başlatılmış olacaktı. Daha büyük ve daha güçlü olan Beni Bekir kabilesi,

¹⁰⁹ Akşit, *age*, s. 51.

¹¹⁰ Kiblenin Mescid-i Aksa'dan Kâbe yönüne doğru çevrilmesi hakkında Bkz: Ahmet Özel, "Kible", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, Cilt 25, Ankara, 2002, s. 365-369.

¹¹¹ *Tarih II*, s.103-105; Mansel ve diğerleri, *age*, s. 31; Oktay, *Tarih Lise II Ortaçağ*, s. 59, 60.

Kureyşli müşriklerin yardımıyla Huzaa kabilesine gece baskın yaparak, onların yirmi kadar adamını öldürmüşlerdir. Bunun üzerine Hz. Muhammed, hem Müslümanların himayesi altında bulunan Huzaa kabilesinin haklarını korumak ve hem de antlaşmayı bozan Kureyş üzerine sefer yapmayı planlamıştır. Hz. Muhammed, Müslümanlara Mekke'nin fethine çıkmak için için hazırlıklar yapmalarını söylemiştir. Mekke, 630 yılında, on bin kişilik bir ordu ile Müslümanlar tarafından fethedilmiştir.¹¹²

1923-1960 yılları arasında okutulan bazı lise tarih ders kitaplarında Mekke'nin Fethi konusunun, 'Mekke'nin Zaptı' başlığı altında işlendiği görülmektedir. 1923-1930 yılları arasında okutulan Altınay, yazdığı ders kitabının tamamında fetihlerden İslam Fütuhâtı olarak bahsetmesine rağmen, bu konuyu 'Mekke'nin Zaptı' başlığı altında anlatmıştır.¹¹³ Aynı dönemde okutulan Emin Ali ve Tarih II. Kitap; Atatürk döneminde okutulan Tarih II; İnönü döneminde okutulan Taner ve Mansel; DP döneminde okutulan Atsız-Oran ve Akşit'in de fetih yerine zaptı ifadesini kullanmış oldukları görülmektedir.¹¹⁴ DP döneminde okutulan Oktay, bu konuyu anlatırken 'Mekke'nin Fethi' başlığını kullanmıştır. Fakat yazar, konu başlığında fetih kelimesini kullanmasına rağmen, fetihten sonraki Mekke'nin durumunu 'şehrin zaptından sonra' diye anlatmıştır.¹¹⁵

Klasik İslam tarihi eserlerinde ve İslam terminolojisinde zapt etmek değil de fetih ifadesinin kullanılması daha uygundur. Copeaux, fetih sözcüğünün ders kitaplarında her zaman bilinçli bir seçim olarak kullanıldığını belirtmiş ve İslamiyetin ilk iki asrı olan 7. ve 8. yüzyıllar Arap yayılması anlatılırken fetih sözcüğünün kullanılmasının kural olduğunu söylemiştir.¹¹⁶

Atatürk döneminde okutulan Tarih II'de, Mekke'nin fethi anlatılırken, fetihten önce şu bilgiler yer almaktadır. "...Muhammet, Mekke üzerine yürümek emrini verdi... Mekkelilerin bir kısmı teslim oldular. Bazıları evlerine kapandı, kimisi Ebu Süfyan'ın evine iltica etti, bazıları Kâbe'nin etrafına toplandılar... Artık hiçbir şey Muhammed'in keyfine mümkat bir halde kalmış olan Mekke'nin mukadderatını değiştiremezdi."¹¹⁷ Yazar, burada 'artık hiçbir şey Muhammed'in

¹¹² Muhammed Hamidullah, *Hz. Peygamber'in Savaşları*, (Çev. Nazire Erinç Yurteri), Beyan Yayınları, İstanbul 2002, s. 95-105.

¹¹³ Altınay, *age*, s. 38.

¹¹⁴ Emin Ali, *age*, s. 44; *Tarih II. Kitap*, s. 10; *Tarih II*, 106; Mansel ve diğerleri, *age*, s. 31; Taner, *age*, s. 47; Akşit, *age*, s. 52; Atsız-Oran, *age*, s. 41.

¹¹⁵ Oktay, *Tarih Lise II Ortaçağ*, s. 61.

¹¹⁶ Copeaux, *age*, s. 244,245.

¹¹⁷ *Tarih II*, s. 107.

keyfine münkat bir halde kalmış’ değildi diyerek, münkat¹¹⁸ ifadesi kullanılmış ve bu ifade ile anlatılan böyle bir davranış Hz. Muhammed’e yakıştırılmaya çalışılmıştır. DP döneminde okutulan Akşit’in yazdığı ders kitabında bu durumun daha doğru bir şekilde ifade edildiği görülmektedir. Akşit, münkat ifadesi yerine, Mekke’nin fethine gelen Müslümanlara, Kureyşliler, Hudeybiye’deki anlaşmayı yenilemek için müracaat etmişler, fakat Hz. Muhammed bunları kabul etmemiş ve ‘kulak asmamıştır’ anlatımını yapmıştır.¹¹⁹

Atatürk Döneminde okutulan Tarih II’de, Hz. Muhammed’in Mekke’nin fethinden sonra orada yapmış olduğu işler şu şekilde anlatılmıştır: “...Muhammet, baştan ayağa kadar silahlanmış olduğu halde bir deveye bindi ve Kâbe’ye doğru ilerledi. Her taraf Muhammed’in askerleri ile dolu idi. Muhammet, Kâbe’nin yanına gelince devesinden inmeden elindeki uzun sopası ile işaret ederek Kâbe’deki bütün putları bir biri ardınca kırdırdı. Ondan sora Kâbe’nin anahtarlarını aldı, cebine koydu...”¹²⁰ Burada, Hz. Muhammed’in, Kâbe’deki putları temizlettirmesi olayı çok abartılı şekilde anlatılmıştır. Benzer ifadeler DP döneminde okutulan Oktay’da da görülmektedir. Oktay, Hz. Muhammed’in büyük bir törenle Mekke’ye girdiğini belirtmiştir.¹²¹ Hz. Muhammed’in Mekke’yi fethetmesi ve fetih sonrasında ise Kâbe’de bulunan putları işaret ederek uzaktan devirdiği anlatımları abartılıdır ve gerçekleri yansıtmamaktadır.¹²²

Oryantalist Rodinson, Mekke’nin fethedilmesinden sonra Hz. Muhammed’in hoşgörülü olduğuna değinmiş ve O’nun Mekke’de genel olarak af ilan etmesini, kendisinden sonra gelecek olanlara büyük bir örnek teşkil ettiğini belirtmiştir. Bu hoşgörü tavrını, onurlu ve erdemli bir davranış olarak nitelendirmiştir. Hz. Muhammed’in göstermiş olduğu bu davranışla, müşrikler arasında İslâm dininin kabul edilip benimsenmesini sağlamış ve İslâm dinini kitlelere sevimli gösterdiğini söylemiştir.¹²³

¹¹⁸Münkat; Arapça sıfattır. 4 tane anlamı vardır. 1. Kesilen, kesilmiş. 2. Arkası kesilen, devam etmeyen 3. Bir kimseden veya bir şeyle arasında hiçbir bağ kalmayan. 4. Birine bağlanmak ve bağlanıp onun dışında herkesle ilgisinin kesen. Münkat için Bkz: <http://www.lugatim.com/s/MUNKATI>, Erişim Tarihi 05.03.2020.

¹¹⁹ Akşit, *age*, s. 52.

¹²⁰ *Tarih II*, s. 108.

¹²¹ Oktay, *Tarih Lise II Ortaçağ*, s. 61.

¹²² Mehmet Azimli, ‘Mekke Fethi’nden Tebuk Savaşı’na Bazı Mülâhazalar’, *Journal of Islamic Research* 21/3 (2010), 197.

¹²³ Maxime Rodinson, *Muhammed -Yeni Bir Dünyanın ve Peygamber’in Doğuşu-*, (Çev. Atilla Tokatlı) Doruk Yayınları, İstanbul 2013, s. 301.

İncelenen bütün ders kitaplarında, Hz. Muhammed'in Mekke'nin fethinden sonra orada ikamet eden müşriklere karşı göstermiş olduğu hoşgörüyü değinmişlerdir. Atatürk döneminde okutulan Tarih II'de ve İnönü döneminde okutulan Mansel'de, Hz. Muhammed'in fetihten sonra Mekke'lilere iyi davrandığı ve onların suçlarını bağışladığı belirtilmiştir.¹²⁴ DP döneminde okutulan Oktay, "*Peygamber... Mekkelilerden Müslümanlara çok zararı dokunan beş on kişiden başkasını bağışladı. Mekkeliler'de O'nun bu büyüklüğü karşısında hep birden Müslüman oldular*"¹²⁵ diyerek O'nun hoşgörülü olduğunu vurgulamış ve bu sayede birçok kişinin Müslüman olduğunu belirtmiştir.

1923-1960 yılları arasında okutulmuş olan bütün lise tarih ders kitabı yazarlarınca, -bir zamanlar Hz. Muhammed'i doğup büyüdüğü yerden hicret etmeye zorlanan sebeplerden dolayı olsa gerek-, Hz. Muhammed tarafından Mekke'nin fethedilmesi haklı olarak görülmüştür. Yazarlar, fetih konusunda açık yorum yapmasalar da, Müslümanların haklı olduğu gerçeğini örtük olarak vurgulamışlardır.

Hz. Muhammed döneminde yapılan savaşlarda bakıldığı zaman, öldürülen müşrik sayısının çok az olduğu görülmektedir. Hz. Muhammed, insanları öldürerek toprak fethetmeyi istememiş, gönülleri fethederek on yıllık Peygamberlik döneminde, en az insan kaybıyla büyük topraklar fethetmiştir.¹²⁶ İncelenen bütün ders kitabı yazarları bilinen bu gerçeği, Hz. Muhammed dönemi savaşlarını anlatırlarken göz ardı etmedikleri görülmektedir. Ayrıca bütün ders kitaplarında, Bedir, Uhud ve Hendek savaşlarıyla Mekke'nin fethi olayına ayrı bir önem verildiği görülmektedir. Bu savaşlar Hz. Muhammed'in en büyük savaşları olarak gösterilmiş ve İslam dininin kaderini etkileyen savaşlar olarak sunulmuşlardır. Müslümanlığın yayılmasında etkili olan, kutsal savaşlar olarak gösterilmiştir.

4.6. Hayber, Huneyn, Taif, Mûte ve Tebûk Seferleri

Hayber, Müslümanların Irak-Şam ticaret yolları üzerinde bulunan ve asırlardan beri Yahudilerin ikamet ettiği stratejik bir yerd. Yahudiler, Müslümanların güçlenmesi karşısında Mekke'deki müşriklerle ittifak yapmışlar ve çevre kabileleri de Müslümanlar aleyhine kışkırtmışlardır. Bunun üzerine Hz. Muhammed, Hayber'i kuşatmaya karar vermiştir. 628 yılında uzun süren mücadeleler sonucunda Hayber kalesi fethedilmiştir. Mekke'nin Müslümanlar

¹²⁴ Tarih II, s. 108; Mansel ve diğerleri, *age*, s. 32.

¹²⁵ Oktay, *Tarih Lise II Ortaçağ*, s. 60-61.

¹²⁶ Hamidullah, *Hz. Peygamberin Savaşları*, s. 12.

tarafından fethedilmesi, müşrik olan bazı kabileleri paniğe sevk etmiştir. Taif yakınlarında ikame eden Hevâzinlilerle Sakif kabilesi aralarında ittifak yaparak Müslümanlara karşı savaş hazırlığı başlatmışlardır. 629 yılında Huneyn vadisinde yapılan savaşta, Müslümanların galibiyetiyle neticelenmiştir. Sakifliler, Huneyn savaşında yenildikten sonra yurtları olan Taif'e sığınmışlardır. Hz. Muhammed, Taif kalesini kuşatmış fakat kale surları sağlam olduğu için herhangi bir netice alınamamıştır. Hz. Muhammed, kuşatmayı kaldırarak Medine'ye hareket etmiştir. 630 yılında Müslüman-Bizans savaşlarından ilki olan Mûte savaşı vuku bulmuştur. Hz. Muhammed'e, Bizanslıların ordu topladığı haberi verilince, üzerlerine Halid b. Velid komutasında bir ordu göndermiştir. Halid b. Velid, Bizans askerlerinin sayıca çok fazla olduğunu görünce, Müslüman ordusunu yok olmaktan kurtarmak için, düşman ordusunu yararak askerlerini geri çekmiştir. Mûte'den sonra Hz. Muhammed'e, Bizanslıların tekrar ordu hazırlayıp Müslümanların üzerine gönderilecekleri haberi verilmiştir. Hz. Muhammed, büyük bir ordu hazırlayarak Suriye tarafına göndermiştir. Fakat haberin asılsız olduğu ortaya çıkınca, herhangi bir çarpışma olmadan geri dönlmüştür.¹²⁷

1923-1960 yılları arasında okutulan lise tarih ders kitaplarında Hz. Muhammed'in ilk savaşlarından olan Bedir, Uhud, Hendek savaş olarak belirtilmesine rağmen Hayber, Huneyn, Taif, Mûte ve Tebûk ise sefer olarak anlatılmıştır. 1923-1930 yılları arasında okutulan Emin Ali, Hz. Muhammed'in bütün savaşlarından bahsetmiş fakat savaşlarda dahil kitabın hiçbir yerinde tarih belirtmemiştir. Olayları tarih belirtmeden kronolojik olarak anlatmıştır. İnönü döneminde okutulan Taner, Huneyn, Taif, Mûte ve Tebûk seferleri hakkında hiçbir bilgi vermemiştir.¹²⁸ Aynı dönemde okutulan Mansel ise Hz. Muhammed'in bunlardan önceki yaptığı savaşlarda tarih belirtmesine rağmen Hayber, Huneyn, Taif, Mûte ve Tebûk savaşlarında her hangi bir tarih belirtmemiştir.¹²⁹ DP döneminde okutulan Akşit, Huneyn savaşını hiç anlatmamış, Bedir, Uhud, Hendek savaşlarıyla Mekke'nin Fethi olayında tarih belirtmesine rağmen Hayber, Taif, Mûte ve Tebûk savaşlarında tarih belirtmemiştir.¹³⁰ DP döneminde okutulan Oktay ise sadece Huneyn ve Taif savaşlarında tarih belirtmemiştir. Oktay, aynı sayfada Mekke'nin fethini bazen fetih bazen zapt etmek terimi ile anlatırken, Hayber için fetih terimini kullanmıştır.¹³¹

¹²⁷ Sarıçam, *Hz. Muhammed ve Evrensel Mesajı*, s. 214-220, 629-631, 236-245.

¹²⁸ Taner, *age*, s. 47-48.

¹²⁹ Mansel ve diğerleri, *age*, s. 31,32.

¹³⁰ Akşit, *age*, s. 52,53.

¹³¹ Oktay, *Tarih Lise II Ortaçağ*, s. 61.

Atatürk döneminde okutulan Tarih II’de, Tebük seferinden sonra Hz. Muhammed’in İran hudutlarında İslam dinini yaydığı anlatılmıştır. Devamında ise Kâbe’de Müslümanların hac yapmasına müşriklerin eski adetleri çevresinde müsaade olduğu belirtilmiştir. Müslümanların hac yaparken müşriklerin de panayır kurduğu söylenmiş, haccın ‘*dini maksatla yapılan bir içtimadan ziyade her yıl kurulan büyük bir panayır*’ olduğu çıkarımı yapılmıştır.¹³² Tarih II’de anlatılan böyle bir bilgi İslam Tarihi kaynaklarında geçmemektedir. Mekke’nin fethinden sonra Müslümanlar Kabe’ye hakim olmuş, hiçbir kimseden izin almadan, istedikleri zaman hac ve umrelerini yapmışlardır.¹³³

5. Lise Tarih Ders Kitaplarında Veda Haccı ve Hz. Muhammed’in Vefatı

Hicretin 10. yılında Hz. Muhammed, hac yapmak maksadıyla Mekke’ye gitmiştir. Haccını yaptıktan sonra, orada toplanan yüz binlerce Müslüman’a İslamiyet’in esaslarını açıklamıştır. Bu hacca Veda Haccı denmiştir. Burada irad ettiği hutbeye ise Veda Hutbesi denilmiştir.¹³⁴

İnönü döneminde okutulan Taner, Hz. Muhammed’in Veda Haccı için Mekke’ye gitmesini ‘*deve üstünde, en uzak yerlerden gelmiş birçok kalabalık arasında, tantanalı ve muzaffer bir surette Mekke’ye girdi*’¹³⁵ demiş, ‘tantanalı’ ifadesini kullanarak, çok abartılı bir anlatımla Hz. Muhammed’in Mekke’ye girmesini tasvir etmiştir. Yazarın anlattığı abartılı bu durum, İslam tarihi kaynaklarında geçmemektedir.¹³⁶ Hz. Muhammed, Mekke’ye meşakkatli bir yolculuktan sonra giriş yapmış ve bu yolculuğu esnasında her menzilde her olayda normal bir insan gibi davranmıştır. Zilhicce ayının 4. günü, deve üzerinde Mekke’ye gelmiş, Kâbe’ye gitmiş ve Hacerü’l-Esved taşını selamlayarak tavaf etmeye başlamıştır. Sonra orada iki rekat namaz kılarak, Safâ’yla Merve tepeleri arasında sa’y yapmıştır.¹³⁷

¹³² Tarih II, s. 109.

¹³³ Mekke’nin Fethedilmesinden sonra Kâbe’nin durumu ve hac edilmesi hakkında Bkz: Nebi Bozkurt, “Mekke”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt 28, Ankara, 2003, s. 555-563.

¹³⁴ Hz. Muhammed’in Veda Haccı ve Veda Hutbesi hakkında detaylı bilgi için Bkz: H. Ahmet Özdemir, “Son Peygamber’in (S.A.V.) Son Mesajı Olarak Vedâ Hutbesi”, *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 1/5, 2005.

¹³⁵ Taner, *age*, s. 48.

¹³⁶ Ali İkiz, Hz. Muhammed’in Son Günleri Ve Bu Dönemdeki Olayların Tarihi Yansımaları, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2017, 42,43.

¹³⁷ Bünyamin Erul, “Veda Haccı”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt 42, İstanbul, 2012, s. 590.

Taner'in anlattığına benzer durum, İnönü döneminde Köy Enstitülerinde okutulan Unat-Su'da da görülmektedir. Yazarlar, olayı abartarak Hz. Muhammed'in Mekke'ye büyük ve muhteşem bir alayla girildiğine değinmiş olmalarına rağmen o alayın mahiyetini bir üstte cümlede doğru bir şekilde açıklamışlardır. Hz. Muhammed'in deve üstünde olduğunu, etrafında ise sahabeler, komutanlar ve kabile reislerinin bulunduğunu belirtmişlerdir.¹³⁸ DP döneminde okutulan Oktay, *'bu hac şimdiye kadar görülenlerin hepsinden daha haşmetli ve kalabalıktı'* demiştir.¹³⁹ Burada abartının ötesinde bilgi eksikliği de vardır. Yazar, 'görülenlerin' derken, Hz. Muhammed'in daha öncesinde yaptığı haclarla ilgili bir mukayese yapmaya çalıştığı görülmektedir. Hâlbuki Veda Haccı, Hz. Muhammed'in ilk ve tek haccı olmuştur.¹⁴⁰

1923-1960 yılları arasında okutulan ders kitaplarında, İslam tarihinde çok önemli olan ve Hz. Muhammed'in Müslümanlara uyarı ve öğütlerde bulunduğu Veda Hutbesine yeteri kadar değinilmediği ve içeriği hakkında bilgi verilmediği görülmektedir. Atatürk döneminde okutulan Tarih II'de ve DP döneminde okutulan Akşit'te, Hz. Muhammed'in, Veda Haccı sırasında Mekke'de üç nutuk verdiğinden ve bu nutuklarda ise birçok nasihatlerde bulunduğu bahsedilmiş ve Hz. Muhammed'in *'sizi bir daha görüp görmeyeceğimi bilemem'* dediği belirtilmiştir.¹⁴¹ İnönü döneminde okutulan Tarih Hulasa El Kitabı'nda ve DP döneminde okutulan Oktay'da ise Veda Hutbesinde Hz. Muhammed'in İslam akaidini ve Kur'an-ı Kerim'i tamamladığını söylediğini yazmışlardır.¹⁴²

Hz. Muhammed, vefat etmeden az zaman önce, Arabistan'da Müseyleme adında yalancı bir peygamber ortaya çıkmıştır. Atatürk döneminde okutulan Tarih II'de "Arabistan'da İslamiyet Aleyhinde İlk Kısımlar" başlığı adı altında, Müseyleme'nin yaptığı faaliyetlere değinmiş ve onun hakkında *'hakikatte Müseyleme de kıymetsiz sayılmayacak ahlaki ve dini bir mezhep ortaya koymuştu, fakat bu mezhep İslamiyet seviyesinden pek aşağı idi'*¹⁴³ demiştir. Yazar *'hakikatte Müseyleme de kıymetsiz sayılmayacak ahlaki ve dini bir mezhep ortaya koymuştu'* demekle, Müseyleme'yi Peygamber, getirdiklerini de din gibi gösteren bir anlatım yapılmaya çalışılmıştır. Yanlış kurgulanan bu anlatımın devamında düzeltilerek, Müseyleme'nin getirdiği bu mezhebin İslam seviyesinden pek aşağı olduğu vurgulanılmıştır.

¹³⁸ Unat-Su, *age*, s. 42.

¹³⁹ Oktay, *Tarih II Ortaçağ*, s. 49.

¹⁴⁰ Erul, 'Veda Haccı', s. 590.

¹⁴¹ *Tarih II*, s. 112; Akşit, *age*, s. 53.

¹⁴² *Tarih Hulasa El Kitabı*, s. 42; Oktay, *Tarih Lise II*, s. 62.

¹⁴³ *Tarih II*, s. 112.

Tarih II’de Hz. Muhammed’in vefat ettikten asırlar sonra bile İslam dininin, hâlâ kalpleri titrettiği ifade edilmiş¹⁴⁴ ve burada İslam dininin ilk inzal olduğu gün gibi insanları heyecanlandırdığı vurgulanmıştır. Aynı eserde, Hz. Muhammed’in her zaman ilerici bir düşünceye sahip olduğu ve sosyal meselelerde istediği zaman ıslahat yaptığı, O’nun vefat etmesinden sonra İslam dünyasında ‘tekâmül’ hareketlerinin birden kesildiği söylenmiştir. Kesilen bu tekâmül hareketlerinin suçlusunun Hz. Muhammed’in kendisinin değil de haleflerinin olduğu belirtilmiştir. Hz. Muhammed’in asıl yapmak istediğinin 1400 yıldır İslam devletleri tarafından kavranamadığı, bunu ancak Türkiye Cumhuriyeti Devletinin doğru bir şekilde kavradığı; ‘*Bu büyük hakikat ancak Türkiye Cumhuriyeti devrinde hakkı ile idrak edilmiş ve icabeti yapılmıştır*’¹⁴⁵ denilerek ifade edilmiştir. Tarih II’de, yer yer Hz. Muhammed’in, ıslahat yaptığı belirtilerek, inkılâpçı bir devlet reisi olduğu vurgulanılmıştır. Türk Tarih Tezi etkisinin, çok belirgin olarak görüldüğü bu ders kitabında, bilhassa İslam Tarihi anlatılırken bu etki daha çok göze çarpmaktadır. Hz. Muhammed örneği üzerinden, daha çok O’nun inkılâpçı yönüne vurgu yapılarak, üstü kapalı olarak Cumhuriyet dönemi inkılâplarının öğrencilere benimsetilmeye çalışıldığı söylenebilir.

SONUÇ

Tarih ders kitapları önceki dönemlerde olduğu gibi Türkiye Cumhuriyeti eğitim sisteminde mühim bir rol oynamıştır. Bu nedenle, 1923-1960 arası lise tarih ders kitaplarında İslam tarihi konu anlatımını incelediğimiz bu çalışmada, ilk göze çarpan husus, tarihsel anlatının döneminin siyasi yapısına göre kurgulanmış olmasıdır. İncelenen ders kitapları içerisinde Hz. Muhammed’in Hayatı hakkında en detaylı bilgi 1923-1930 yılları arasında okutulan Altınay’ın yazdığı Tarihi Umumi ve Atatürk döneminde okutulan Tarih II-Ortazamanlar Tarih ders kitabı vermiştir. Fakat Altınay’ın yazdığı eser bir lise öğrencisinin seviyesine uygun olmamakla birlikte bu alanda ihtisas yapmak isteyenlere göre hazırlanmıştır. Yazarlar, ders kitaplarında yer yer Oryantalizm, Türk Tarih Tezi, Hümanizm ve Türk İslam Sentezi’nden etkilenmişlerdir. Nitekim bu etki Hz. Muhammed Dönemi anlatılırken de görülmektedir.

Ders kitapları, yazıldıkları döneme ait siyasi konjoktürün de etkisi altında kalmış, bu durum İslam Tarihi konu anlatımına da belirgin bir şekilde yansımıştır.

¹⁴⁴ *Tarih II*, s.116.

¹⁴⁵ *Tarih II*, s.118.

Atatürk, İnönü ve Demokrat Parti dönemine ait tarih ders kitaplarında İslam Tarihi konu anlatımına yönelik yapılan incelemede, her ne kadar Atatürk döneminde yazılan ‘Tarih II Ortazamanlar’ adlı eser, Hz. Muhammed dönemine en geniş yeri verse de, İslam terminolojisi açısından en uygun Hz. Muhammed döneminden bahseden ders kitaplarının İnönü döneminden itibaren yazılmaya başlanıldığı görülmektedir. 1941-1942 eğitim-öğretim döneminde okutulan ‘Tarih Hûlasa ve El Kitabı’ adlı ders kitabında, Atatürk dönemine göre oldukça değişiklikler yapılmıştır. Hz. Muhammed konu anlatımında tekrar geleneksel yöntem kullanılmaya başlanmıştır. İslam Tarihine bakış açısının değişmesi her ne kadar İnönü döneminde başlasa da yerleşmesi ve özümsemesi DP, döneminde olmuştur. Özellikle Niyazi Akşit ve Emin Oktay’ın yazdığı ders kitaplarında, Hz. Muhammed dönemi konu anlatımlarının, İslam Tarihi literatürüne daha uygun şekilde olduğu görülmektedir.

Son söz olarak; 1923-1960 yılları arasında okutulmuş olan bütün lise tarih ders kitaplarında, Hz. Muhammed tasavvuru genel olarak hurafe ve efsanelerden arındırılmış, insanüstü bir varlık olarak değil, örnek alınacak bir insan olarak anlatılmıştır. İncelenen ders kitaplarının anlattıklarından yola çıkılarak Hz. Muhammed ile ilgili şu çıkarımları yapmak mümkündür: Hz. Muhammed’in ben Peygamberim diyerek sadece dua edip beklemediğini, Müslümanların hakları gasp edildiğinde asker toplayıp düşmanlarla savaştığını, savaşlarda gerekmedikçe kan dökmeyi, barış zamanlarında verdiği sözde durduğunu, bir karar alacak zaman sahabelerine de danışıp istişare yaptığı görülmektedir. Hz. Muhammed’in bu özelliklerini çoğaltmakla beraber, ders kitaplarında O’nun daha çok beşer tarafına vurgu yapıldığı, ilahi yönüne, mucizelerine pek değinilmediği görülmektedir. Bunun nedenini de, dinde yeri olmayan şeylerin o zamana kadar din imiş gibi anlatılması, insanların olayların sebep ve sonuçlarını bir çaba sonucunda elde etmeden ilahi bir güce bağlamak istemeleri gibi sebeplerden dolayı, Hz. Muhammed’in insani yönüne vurgu yapıldığı söylenebilir. Bu nedenle hemen hemen bütün ders kitaplarında, İslam Tarihinin ve İslamiyet’in daha iyi kavranması için, Hz. Muhammed’in beşer yönünün örnek alınması gerekliliğinin ve öneminin yeni nesil tarafından kavranmasına yönelik örneklerin yer aldığı ve anlatım tarzının bu çizgide oluşturulduğu görülmektedir.

1923-1960 Yılları Arasında Okutulan Lise Tarih Ders Kitaplarında Hz. Muhammed...

KAYNAKÇA / REFERENCES

1-İncelenen Lise Tarih Ders Kitapları.

1923-1930 arası okutulan lise tarih ders kitapları:

Ali Reşat, Ali Seydi. (1327). *Tarih-i Umumi*. II Cilt. İkrâm Matbaası.

Altınay, A. R. (1328). *Büyük Tarihi Umumi Tarih*. I-VI Cilt. Kütüphane-i İslâm ve Askeri İbrahim Hilmi.

Emin Ali. (1929). *Umumi Tarih Ortazaman Kitap 2*. Kanaat Kitaphanesi.

Komisyon. (1929). *Tarih II. Kitap*. Devlet Matbaası.

1930-1940 arası okutulan lise tarih ders kitapları:

Komisyon. (1930). *Türk Tarihinin Ana Hatları*. Devlet Matbaası.

Komisyon. (1931). *Türk Tarihinin Ana Hatları- Medhal-*. Devlet Matbaası.

Komisyon. (1931). *Tarih I-Tarihten Evvelki Zamanlar ve Eski Zamanlar*. Devlet Matbaası.

Komisyon. (1931). *Tarih II Ortazamanlar*. Devlet Matbaası.

Komisyon. (1931). *Tarih III- Yeni ve Yakın Zamanlarda Osmanlı – Türk Tarihi*, Devlet Matbaası.

Komisyon. (1931). *Tarih IV Türkiye Cumhuriyeti*. Devlet Matbaası.

1940-1950 arası okutulan lise tarih ders kitapları:

Köy enstitülerinde okutulan ders kitapları:

Taner, A. H. (1945). *Ortaokul İçin Tarih II*. Milli Eğitim Basımevi.

Unat, F. R.- Su, K. (1954). *Ortaokullar İçin Tarih Kitabı II*. Kanaat Yayınları.

Danışman, Z.- Akın, H. (1947-1948). *Tarih Dersleri II*. Kanaat Kitabevi.

Oktay, E. (1950). *Tarih II Ortaçağ*. Atlas Yayınevi.

Liselerde okutulan ders kitapları:

Komisyon. (1941-1942). *Tarih Hulasa El Kitabı Lise ve Orta II*. Muallim Ahmet Halit Kitapevi.

Mansel, A. M.- Baysun, C.- Karal, E. Z. (1942). *Ortaçağ Tarihi*. Maarif Matbaası.

1950-1960 arası okutulan lise tarih ders kitapları:

Oktay, E. (1959). *Tarih Lise II Ortaçağ*. Atlas Yayınevi.

Akşit, N. (1966). *Tarih II Ortaçağ*. Remzi Kitapevi.

Akşit, N.- Oktay, E. (1952). *Tarih II Ortaçağ*. Remzi Kitapevi.

İnal, E.- Ormancı, N. (1952). *Ortaçağ Tarihi*. Güven Basımevi.

Atsız, B.- Oran, H. (1952). *Tarih II Ortaçağ*. İnkılap Kitapevi.

2-Telif Eserler

Arnaldez, R. (1985). Fransız kültüründe Muhammed Peygamber'in tasviri. *Uluslararası Birinci İslâm Araştırmaları Sempozyumu*.

Arslan, İ. (2017). Kur'ân-ı Kerîm'e göre Hz. Peygamber'in beşeri özellikleri. *Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 6(11). 53-110.

Azimli, M. (2010). Mekke fethi'nden tebuk savaşı'na bazı mülahazalar. *Journal of Islamic Research*, 21(3).

Ceyhan, M. A. (2018). Allah–insan iletişimi açısından vahiy. *Kader*, 16/2, 347-372.

Demirci, M. (2011). *Tefsir Usulü*. İFAV Yayınları.

Erul, B. (2013). *Siret Tetkikleri*. Otto Yayınları, 2013.

Etienne, C. (2016). *Tarih Ders Kitaplarında (1931-1993) Türk Tarih Tezinden Türk-İslam Sentezine* (Çev. Ali Berkay). 3. Baskı. İletişim Yayınları.

Günaltay, Ş. (1945). Atatürk'e ait iki hatıra. *Ülkü Dergisi*, 9(100).

Gürbaşı, A. (1982). *Atatürk ve Din Eğitimi*. Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.

Güzel, A. (2012). Hz. Hatice'nin Hz. Peygamber'le evliliği, çocukları ve aile hayatı üzerine bir değerlendirme. *İstem*, (9).

1923-1960 Yılları Arasında Okutulan Lise Tarih Ders Kitaplarında Hz. Muhammed...

- Hamidullah, M. (2002). *H. Peygamber'in Savaşları* (Nazire Erinç Yurteri, Çev.). Beyan Yayınları.
- Hourani, A. (1997). *A History of The Arab Peoples (Arap Halkları Tarihi)*. (Yavuz Alogan, Çev.). İletişim Yayınları.
- İbrahim, K. (2015). *Türk Milli Kültürü*. Ötüken Yayınları.
- İbrahim, S. (2003). *H. Muhammed ve Evrensel Mesajı*. Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.
- İkiz, A. (2017). *H. Muhammed'in Son Günleri ve bu Dönemdeki Olayların Tarihi Yansımaları*. Yüksek lisans tezi, Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- İlk Mektepler Müfredat Programı*. (1927). TC. Maarif Vekâleti Yayın Müdürlüğü Arşivi Kütüphanesi.
- Kara, S. (2005). H. Peygamber'e karşı oryantalist bakış ve bu bakışın kırılmasında metodolojik yaklaşımın önemi. *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, (23), 145-169.
- Koyuncu, M. (2009). Medine şehir devleti. *SAÜ Fen Edebiyat Dergisi*, XI(II), 87-103.
- Komisyon. (2001). *Kur'an-ı Kerim Meâli*. (12. Baskı). Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.
- Özdemir, H. A. (2005). Son Peygamber'in (S.A.V.) son mesajı olarak vedâ hutbesi. *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 5(4), 95-112.
- Rodinson, M. (2013). *Muhammed -Yeni Bir Dünyanın ve Peygamber'in Doğuşu-* (Atilla Tokatlı, Çev.). Doruk Yayınları.
- Ünverdi, M. (2015). H. Peygamber'in ayrıcalıklı yönlerinin tevarüs etmesinin imkânı (ismet sıfatı örneği). *Kelam Araştırmaları*, 13(1), 373-409.
- Vural, F. (2015). Sebepleri ve sonuçları bakımından fetret-i vahiy meselesi üzerine bir inceleme. *Journal of Faculty of Theology of Bozok University*, 8(8), 83-102.

3-Ansiklopediler

Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi

EXTENDED SUMMARY

Hız. Muhammed came to the world in 570 in Mecca, located in the Arabian peninsula. Abdullah, son of Abdu'l-Muttalib, son of Hashim, one of the most prominent tribes of his father's Quraysh, is his mother's Amina. According to Arab and Quraysh customs, when a baby was born, if the family's financial situation was good, it was given to a nurse. Hız. Muhammed was given to a wet nurse named Halime in Muhammad and lived in the tribe to which this woman belonged until the age of five. His father Abdullah died before Hız. Muhammed was born, and his mother died when he was six years old, and his grandfather Abdü'l-Muttalip protected him. After the death of his grandfather, his eldest uncle, Abu Talib, took him with him, raised him and always protected him. Hız. Mohammed worked as a shepherd in Mecca for some part of his childhood and youth, and occasionally went to Yemen and Syria with his uncle Abu Talib with trade caravans.

The textbooks that were written between 1923 and 1930 and used in the first periods of the Republic, were written by Hız. Mohammed. It has been seen that they used miracles and narrations about Hız. Muhammed more frequently. In the textbooks written after the 1930s, such expressions are very rare compared to the past. In some of the textbooks, Hız. Mohammed the following rumor, which was experienced by Hız. Muhammed as a child before he became a Prophet, is mentioned: When Hız. Muhammed was young, he went to Damascus with his uncle Abu Talib in a caravan to do business. A hermit priest living on the road to Damascus saw them from afar and invited them to dinner. The priest, Hız. He understood that Muhammed would become a Prophet in the future and advised his uncle, Abu Talib, to return to Mecca immediately with him. This narration was written in all periods, except for the History II textbook, which was taught in Atatürk's period. Emin Ali and Ali Reşat-Ali Seydi, who were taught between 1923-1930, History Docket Handbook taught in İnönü period, and Emin Oktay, who was taught during DP period, mentioned this rumor. However, according to Islamic historians, it is doubtful whether this event was true. The authors who included this narration in the textbook, Hız. It can be said that they wanted to add Muhammed's prophethood to the subject with the desire to extend his prophethood until childhood. In addition, it is seen that the authors do not criticize the narration by following a narrative method here. It is possible to say that the authors chose the instructional way of Islamic History.

Hız. Muhammed is a respected person in the society in which he lives. Hız. Muhammed was one of the wealthiest in Mecca at that time, Hız. He had a business partnership with Hatice and as a result of his success in trade, Hız. Hatice

won the favor. After a while, Hz. Muhammad, He married Hatice. In the analyzed textbooks, Hz. Prophet Muhammad. His marriage with Khadija was mentioned and mostly Hz. It has been emphasized that Hatice is a wealthy and trading woman.

The first revelation came to Hz. Muhammad in 610. Among the textbooks after the 1930s, it is seen that among the first verses of revelation sent down to Muhammad are mentioned only in the History Docket Handbook that was taught during the period of İnönü. These verses were not mentioned in either Atatürk or DP period. In the History Docket Handbook, the verses of "İkra bi name Rabbike ..." He read it to Muhammad and said, "O Muhammad! It is stated that you are the Messenger of Allah and I am Gabriel. The author touched on the "Read" verse, which is the first command of Islam, but did not mention how much importance the religion of Islam attaches to education. When Hz. Muhammad and his companions were tortured by the polytheists in Mecca, they migrated to Madinah. The first war between Muslims and Makkans in the history of Islam took place in Medina and the Battle of Badr was waged. Subsequently, the wars of Uhud and the Trench were fought, and the Muslims got stronger with the conquest of Mecca. In this article, the last Prophet, How Hz. Muhammad's life was described and analyzed in high school history textbooks taught between 1923-1960. By explaining the textbooks periodically and comparing them with each other, we determined the compatibility of the information in it with Islamic History.